

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Історико-юридичний факультет
Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин
Середня освіта (Історія)
014.03 Середня освіта (Історія)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра
ОРГАНІЗАЦІЯ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ В СРСР У 1945-1964 РР.
(за мемуарними джерелами)
Студента СУТЧЕНКА ІВАНА ІВАНОВИЧА

Науковий керівник:
Кузьменко Юлія Володимирівна,
к.і.н., доцент кафедри всесвітньої
історії та міжнародних відносин

Рецензент:
Луняк Євген Миколайович,
д.і.н., професор, завідувач кафедри
історії України Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя

Рецензент:
Дудар Ольга Володимирівна,
к.і.н., доц. кафедри історичної
та громадянської освіти Інституту
післядипломної освіти Київського
університету імені Бориса Грінченка

Допущено до захисту: Допущено до захисту
Завідувач кафедри _____ «__» 12.2021 р.
проф. Свистович С.М.

Ніжин – 2021

Анотація

Кваліфікаційна робота присвячена розгляду питання організації дипломатичної служби в СРСР у 1945 – 1964 рр. на основі аналізу мемуарної літератури. Джерельною базою дослідження стали мемуари таких визначних радянських дипломатів, як В. Бережкова, А. Громика, А. Добриніна, В. Фаліна, О. Адамішина, О. Белоногова, Є. Островенка. Кваліфікаційна робота розкриває такі аспекти проблеми: історія радянської дипломатичної служби в історіографії, організація дипломатичної служби СРСР у повоєнні роки (1945-1953) за мемуарами, радянська дипломатична служба у добу «відлиги» (1953-1964) за спогадами та мемуарами радянських дипломатів. У наслідок дослідження вказаних вузлових питань проблеми автор дійшов висновку, що в умовах сьогодення, коли українська дипломатія відзначає свої 30-тиріччя, ця проблема набуває неабиякої актуальності, а дослідження її на основі мемуарної літератури дає можливість сфокусуватися на організаційних трансформаціях дипломатичної служби Радянського Союзу, стратегіях веденні зовнішньополітичної діяльності з огляду на розгортання «холодної війни» та особистісному факторі дипломата у вирішенні складних ситуацій, що виникали на міжнародній арені упродовж 1945 – 1964 рр.

Ключові слова: історіографія, дипломатія, СРСР, мемуари, дипломати, договір.

Summary

Qualification work is devoted to the organization of the diplomatic service in the USSR in 1945 - 1964 on the basis of analysis of memoirs. The source base of the study was the memoirs of such prominent Soviet diplomats as V. Berezhkov, A. Gromyko, A. Dobrynin, V. Falin, O. Adamyshyn, O. Belonogov, E. Ostrovenko and others. Qualification work reveals the following aspects of the problem: the history of the Soviet diplomatic service in historiography, the organization of the Soviet diplomatic service in the postwar years (1945-1953) according to memoirs, the Soviet diplomatic service in the thaw (1953-1964) according to memoirs and memoirs of Soviet diplomats. As a result of researching these key issues, the author came to the conclusion that in today's conditions,

when Ukrainian diplomacy celebrates its 30th anniversary, this problem becomes very relevant, and its study based on memoirs allows us to focus on organizational transformations of the Soviet diplomatic service, strategies conducting foreign policy activities in view of the deployment of the Cold War and the personal factor of the diplomat in resolving difficult situations. that emerged on the international arena during 1945 - 1964.

Key words: historiography, diplomacy, USSR, memoirs, diplomats, agreement.

Перелік скорочень

- СРСР - Союз Радянських Соціалістичних Республік
- США - Сполучені Штати Америки
- УРСР - Українська Радянська Соціалістична Республіка
- ООН - Організація Об'єднаних Націй
- ЦДАВО - Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
- ЦДАГО - Центральний державний архів громадських об'єднань
- ОДПУ - Об'єднане державне політичне управління
- БРСР - Білоруська Радянська Соціалістична Республіка
- ПВС США - Повітряні сили США
- ТАРС - Телеграфне агентство Радянського Союзу
- ЦК - Центральний Комітет Компартії Радянського Союзу
- КДБ - Комітет державної безпеки СРСР
- ВОКС - Всесоюзне товариство культурного зв'язку
- ССОД - Союз радянських товариств дружби та культурного зв'язку із зарубіжними країнами
- ЦК ВКБ - Центральний комітет Всесоюзної комуністичної партії більшовиків
- ЦК КПРС - Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу
- МВБУ - Музей Визвольної Боротьби України
- МЗС - Міністерство закордонних справ України
- МЗС УРСР - Міністерство закордонних справ Української РСР
- ЗУНР - Західноукраїнська Народна Республіка
- ОДПУ - Об'єднане державне політичне управління
- ЮНЕСКО - Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1.	
Радянська дипломатична служба у роки післявоєнної відбудови и в «відлиги»: історіографічний та джерелознавчий огляд питання	9
1.1 Стан наукової розробки проблеми	9
1.2 Джерела дослідження	14
РОЗДІЛ 2.	
Організація дипломатичної служби СРСР у повоєнні роки (1945-1953) за мемуарами	24
2.1 Дипломатична служба 1945 – 1953 року за мемуарами	24
2.2 Радянська дипломатія у повоєнне десятиліття	31
РОЗДІЛ 3.	
Радянська дипломатична служба у добу «відлиги» (1953-1964) за спогадами та мемуарами радянських дипломатів	39
3.1 Договір про заборону випробувань ядерної зброї	39
3.2 Вплив ідеології та офіційної лінії ЦК КПРС на діяльність дипломатичних служб	41
3.3 Міжнародна договірна практика	50
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У грудні 2021 р. на державному рівні буде відзначатися тридцятиріччя дипломатії України. За цей час вона отримала як суттєві перемоги, так і допустила серйозні прорахунки, аналіз яких змушує звернутися до витоків сучасної української дипломатичної служби. Безумовно, можна з упевненістю сказати, що витoki дипломатичної служби України сягають ще частів Київської Русі, проте безпосередній вплив на сучасну дипломатичну службу справила радянська доба, адже моделі та практики радянської дипломатії, її дипломатичний протокол та неписані правила продовжують відігравати суттєву роль у сьогоденні української дипломатичної служби. Це змушує нас звернути свою увагу саме на проблему історії організації дипломатичної служби СРСР, зокрема на перші повоєнні періоди, коли були закладені основи Ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин та були піддані суттєвій реорганізації зовнішньополітичні відомства СРСР та УРСР.

Про актуальність обраної теми свічить і те, що, з розпадом СРСР та утворенням на його теренах незалежних держав, в тому числі й України, гостро постало питання про геополітичні орієнтири тієї чи іншої держави сприяють формуванню її зовнішньої політики, визначають стосунки з іншими суб'єктами політичних процесів. Розвиток української дипломатії на сучасному етапі не може здійснюватись успішно без вивчення та узагальнення історичного досвіду міжнародної діяльності України, її дипломатичної служби.

Досвід роботи радянських дипломатичних представництв і місій за кордоном не втратив своєї актуальності і на даний час відіграє важливу роль у визначенні змісту зовнішньої політики України, формуванні характеру її зв'язків із ближчими сусідами і партнерами у різних частинах світу. Отже, дослідження цієї проблеми є важливим і актуальним не лише в контексті історичного вивчення історії дипломатії, але й з точки зору з'ясування внеску України в європейський політичний процес.

Мемуари та спогади колишніх дипломатів СРСР посідають окреме місце у вітчизняній мемуаристиці не лише через їхню малу кількість, а й через

наповненість сюжетами, які дають змогу інакше подивитися на історію української дипломатичної служби. Мемуари дослідників зосереджуються передовсім на відсутності інституційної пам'яті в сучасних українських дипломатів, нерозумінні важливості успадкування певних традицій ведення зовнішньополітичної діяльності. Відтак, джерельною базою роботи стали мемуари таких радянських дипломатів, як В. Бережков, А. Громико, А. Добринін, В. Фалін, О. Адамшин, О. Белоногов, Є. Островенко та ін.

Мета дослідження полягає в тому, щоб всебічно відтворити розвиток та діяльність зовнішньополітичних відомств, дипломатичних установ СРСР у 1945-1964 рр у контексті загальної міжнародної ситуації.

Досягнення поставленої мети передбачає опрацювання та вирішення наступних **наукових завдань**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми організації радянської дипломатичної служби та охарактеризувати джерельну базу дослідження;
- охарактеризувати організацію дипломатичної служби СРСР у повоєнні роки (1945-1953 рр.) на основі мемуарів радянських дипломатів;
- вивчити тенденції розвитку та зміни зовнішньодипломатичної стратегії радянської дипломатичної служби у добу «відлиги» (1953-1964 рр.) за спогадами та мемуарами радянських дипломатів.

Виконання всіх означених завдань підпорядковане головній меті – якомога глибше дослідити роль і значення вітчизняної дипломатії в обороні національних інтересів СРСР на міжнародній арені, її внесок у боротьбу за державність за допомогою мемуарів та спогадів дослідників.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика уряду СРСР, напрямки та особливості зовнішньополітичної орієнтації СРСР на різних етапах.

Предметом дослідження є діяльність дипломатичних представництв і надзвичайних місій державних утворень у напрямках забезпечення умов незалежності Радянського Союзу, у дослідженнях істориків.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1945 – 1964 рр., тобто час утвердження Ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин і організації дипломатичної служби у відповідності до неї.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи складають загальнонаукові принципи дослідження. Завдяки використанню принципу історизму процес формування зовнішньої політики СРСР розглядається як логічний результат реалізації принципової позиції лідерів Російської імперії. Застосування принципів детермінізму, взаємодії зовнішнього й внутрішнього, об'єктивного й суб'єктивного сприяло визначенню внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків і причинної зумовленості явищ розглядуваного періоду, всебічному дослідженню комплексу чинників (геополітичних та регіональних, соціально-економічних, політичних, військових та інших), які суттєво впливали на формування та практику відносин СРСР. Зазначені принципи реалізовані в роботі шляхом застосування як загальнонаукових методів – системного, функціонального, логіко-аналітичного, з притаманним їм аналізом, синтезом, індукцією та дедукцією, так і конкретноісторичних методів – порівняльного, ретроспективного і синхроністичного. Для дослідження окремих аспектів теми були використані системнодіяльнісний аналіз процесів формування та здійснення зовнішньої політики Великих держав, порівняльний аналіз результатів (досягнень та прорахунків) внутрішньої й міжнародної політики СРСР, а також метод факторного аналізу ситуацій.

Наукова новизна дослідження визначається самою постановкою проблеми, комплексним підходом до її розкриття. Вона полягає в новому прочитанні та інтерпретації мемуарної літератури, її теоретичному осмисленні та побудові власної пояснювальної моделі.

Матеріали роботи можуть мати практичне значення для експертного аналізу перспектив України у міжнародному співтоваристві. Крім того, результати дослідження послужать підготовці загальних і спеціальних курсів з історії України у навчальних закладах України.

Апробація результатів дослідження представлена участю у конференції молодих учених «Молодь у науці» (м. Ніжин, НДУ імені Миколи Гоголя, травень 2021 р.) та науковою статтею «Мемуарна література в історичній науці на прикладі історії» в збірнику наукових праць студентів «Вісник студентського наукового товариства», 2021 р., випуск 24.

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг роботи становить 57 с., з них – основний текст 42 с., список використаних джерел, який включає 56 позицій літератури.

РОЗДІЛ 1.

Радянська дипломатична служба у роки післявоєнної відбудови та «відлиги»: історіографічний та джерелознавчий огляд питання

1.1 Стан наукової розробки проблеми

Документи дають можливість уточнити структуру, персонал та функції дипломатичної служби національних урядів, описати основну діяльність місій, показати їх роль у формуванні міждержавних відносин, торговельно-економічних відносин з іноземними країнами, робота консульської служби. Велику наукову та пізнавальну цінність мають листування, записки, спогади, що зберігаються в особистих фондах громадсько-політичних, державних та дипломатичних діячів.

Аналізуючи стан наукової розробки проблеми доцільно виділити два історіографічних блоки – радянський та пострадянський. Безумовно, радянські науковці не приділяли достатньої уваги мемуарній літературі, а наслідуючи позитивістську модель наукових досліджень, робили акцент на офіційних державних документах. Відтак, цей вагомий масив джерел залишився осторонь уваги. Проте, варто зазначити, що основна частина мемуарів радянських дипломатів була написана вже у пізньорадянський або пострадянський період.

Нюансам радянської дипломатії присвячені монографічні праці за авторством Афанасьєва Б.А. [1], Головченко В.[14], Галагана М. [16,17], Сазонова С.Д. [50], Тараненко М. С. [53], що побачили світ у період «холодної війни». Цікаво, що навіть ці наукові розвідки загалом стоять на позиції спростування радянської тези про нібито повний зовнішній суверенітет республік Союзу. Показовою в цьому контексті є праця знаного публіциста та громадського діяча М. І. Сосновського «Україна на міжнародній арені 1945–1965: проблеми і перспективи української зовнішньої політики», що побачила світ в Канаді у 1966 р. Автор скептично оцінює факт розширення прав радянських республік у галузі зовнішніх відносин.

Предметом наукового дослідження радянських учених-міжнародників стала

проблема відновлення республіками міжнародної правосуб'єктності, втраченої зі вступом до СРСР. Цій темі присвячено дослідження М. Білоусова [2], В. Василенка [7], М. Коваля [38], В. Корецького [39], Я. Уманського [54], Б. Манеліса [41] та ін. У наведених працях прослідковується загальна тенденція до обґрунтування нібито збереження радянськими республіками міжнародної правосуб'єктності на період уповноваження союзного центру до представництва республіканських інтересів на міжнародній арені. Okремо відзначимо праці українського вченого, яскравого представника Харківської школи права Трояновського, у яких вчений обґрунтовує повну внутрішню легітимність та достатню міжнародну легальність діяльності республік Союзу РСР на міжнародній арені як самостійних суб'єктів права [52].

Вченими радянської юридичної школи активно досліджувалась і безпосередня діяльність дипломатичних представників УРСР на міжнародній арені. Комплекс міжнародних зусиль зовнішньополітичних органів УРСР знайшов відображення у працях уже згаданого нами М.М. Білоусова [2], а також Б.А. Афанасьєва [1], В.О. Кравця [37], М.С. Тараненко [53], Ю.М. Мацейко [42], О. І. Воробйова [11]. Досліджувалися передусім ключові напрями активності представників СРСР на міжнародній арені. Наріжний камінь радянської зовнішньої політики – питання боротьби за мир, розрядки міжнародної напруженості та роззброєння провідних у воєнному відношенні держав світу, а також роль України у розв'язанні цих проблем висвітлено у публікаціях В. Д. Хандогія [60], Г. Й. Удовенка [55], І. М. Хворостяного [61]. Вклад делегацій УРСР в ООН у справу становлення інститутів сучасного міжнародного гуманітарного права став темою наукової розвідки Ю. К. Качуренка [33]. Відмітимо, що значна частина праць з історії діяльності українських дипломатичних органів на міжнародній арені належить перу дипломатів практиків, нерідко – безпосередніх учасників описуваних подій.

Зупинимось на ключових тезах радянських вчених щодо організації дипломатичної служби в СРСР. В. Василенко у своїй праці «Правові аспекти участі УРСР у міжнародних відносинах» наголошує на важливості участі радянської дипломатії в світі. Виклад історичних даних ґрунтується на поглибленому аналізі

діяльності дипломатії 1945–1964 років.

О.Воробйов у праці «Українська РСР на міжнародній арені. Деякі питання зовнішньополітичної діяльності» описує безпосередню діяльність дипломатичних представників СРСР та УРСР на міжнародній арені та комплекс міжнародних зусиль зовнішньополітичних органів УРСР з 1945 по 1964р. У роботі надано характеристику дипломатичним відносинам Радянського Союзу та ООН, описано вплив дипломатичних рішень в період «холодної війни».

М. Коваль в праці «Крымская конференция и участие Украинской ССР в решении вопросов послевоенного устройства мира» аналізує наслідки прийнятих рішень на Кримській конференції та важливість участі українських та радянських дипломатів.

Б. Манеліс у праці «Единство суверенитета Союза ССР и суверенитета союзных республик в период развернутого строительства коммунизма» аналізує стан дипломатії та розвиток міжнародних відносин в період «холодної війни».

Я. Уманський у виданні «Союзна республіка – суверенна соціалістична держава» наголошує на важливості діяльності радянських дипломатів в світі, описує рішення, прийняті за участю радянських дипломатів.

Безумовно, для радянської історіографії був притаманий марксистсько-ленінський підхід, використання штампів щодо дипломатичних служб держав, що належали до капіталістичного табору та надмірна заідеологізованість, що звужувало межі їх наукових досліджень і ставило їх у певні ідеологічні рамки.

Пострадянську історіографію досліджуваної проблеми можна поділити на українську та зарубіжну.

Українські дослідження дипломатичної служби в СРСР представлені дослідженнями В. Ціватого, О. Бігняка, М. Марущака, О. Івченка, І. Деревянка та О. Дьоміна, Д. Табачника. Для вітчизняних науковців пріоритетним аспектом проблеми є акцент на еволюції українських дипломатичних традицій та аналіз вітчизняних практик. Так, праця В.Ціватого «Дипломатія і підготовка дипломата ХХІ століття: традиції, інновації, моделі» присвячена інституціонально-кадровим питанням та етапам становлення дипломатичної служби ССР, зокрема актуальним

питанням моделі ротації дипломатів та підвищенню їх професійної майстерності з 1945 до 1964 р. Також описує інституціонально-кадрові питання та етапи становлення дипломатичних служб Радянського Союзу. Дана робота характеризує досвід дипломатичних служб Радянського Союзу, який є багато в чому цінним і корисним для держав пострадянського простору в контексті використання їх практичного досвіду, оскільки вони мають усталені традиції та оперативно й адекватно реагують на нові виклики і загрози глобалізованого світу XXI століття в контексті тих реформ дипломатичної служби, що розпочалися й в Україні.

Окремо доцільно проаналізувати комплекс вітчизняних досліджень проблеми, які присвячені проблемі здобуття міжнародної правосуб'єктності Української РСР. Найцікавішими з них вважаємо монографії О. Мережка [40], І. Грозовського [15], О. Шкуратенко [63]. За часів незалежності здобула ширше висвітлення й проблематика діяльності УРСР у міжнародних організаціях – цій темі присвячені праці О. Івченка [32]. Одним із перших дослідників діяльності дипломатії в радянській період став О. Івченко. Праця науковця «Україна в міжнародних відносинах: історична ретроспектива та сучасній стан», спирається на наукові здобутки як радянської правової науки, так і закордонних учених, тяжіючи, втім, до останніх. Автор намагається об'єктивно описати реальний вклад МЗС УРСР у розвиток міжнародних відносин другої пол. XX сторіччя, ламає усталені радянські стереотипи. Завдяки такому підходу аналізована праця має високий індекс цитування, подекуди вона береться за основу подальшими дослідниками проблематики, які будують свої пошуки на підвалинах, закладених Олексієм Григоровичем [56]. На сьогодні провідна роль у історичних, політичних та юридичних дослідженнях тематики міжнародної активності дипломатії УРСР по праву належить вченим наукових інститутів Національної академії наук. Так, варто згадати об'ємний персональний доробок наукового співробітника Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса В. Головченка. [14].

У роботі І.Войцехівської «Пам'ятка дипломатичного джерелознавства» надано характеристику теорії та практиці дипломатичного джерелознавства, які дають розуміння роботи з історичними джерелами, методичних проблем

джерелознавчої практики та її структури. Характеризується започаткування історичного джерелознавства, яке надає розширення світогляду, активізацію творчого мислення, сприяння формуванню професійної майстерності, використанню історичних джерел у наукових працях, прищеплення навичок дослідницької роботи.

Загалом для вітчизняних вчених, які досліджують історію дипломатії, характерна фрагментарність у використанні мемуаристики і подекуди недостатня увага до джерел особового походження.

Значна увага до історії радянської дипломатії характерна для сучасних російських учених. Серед них можна назвати С. Войтикова, В. Печатнова, І. Меліхова. Дослідник Л. Млечін присвятив основну увагу першим особам (тобто міністрам) зовнішньої політики СРСР / Росії від моменту становлення більшовицької влади до сьогодення. Ю. Бабаянц, А. Богомолова, В. Бойко займаються дослідженням історії російської військової розвідки. У 2001 р. друком вийшла колективна праця «Российская дипломатия: история и современность», яка простежує еволюцію російської дипломатичної служби від найдавніших часів до сьогодення. У 2002 р світ побачила ще одна фундаментальна багатотомна праця «Очерки истории Министерства иностранных дел России. 1802–2002 гг.». Науковим дослідженням радянської дипломатії активно займається син видатного дипломата Андрія Громика – Олексій Громико. Його праці часто ґрунтуються не лише на офіційних державних документах, але й на спогадах батька, що робить його дослідження більш цінними.

Ще одну бібліографічну групу з даної проблематики становлять праці зарубіжних вчених. Ці науковці, на відміну від попередньої групи, не схильні ідеалізувати радянську дипломатію, вважаючи її зовнішньополітичні методи такими, що часто змушували світ балансувати на хиткій межі війни та миру. До того ж, вони розглядають радянські республіки у якості учасників міжнародних відносин досить скептично. Так, застосування в міжнародному спілкуванні ресурсів Української та Білоруської республік цілком справедливо оцінюється як дипломатичний маневр Москви. Їхня абсолютна несаможиттєвість, а відтак

залежність від політики союзного центру подавалися як аксіоми. Зазначимо, що, на відміну від радянських правників, закордонні дослідники не послуговувались формально-юридичним методом, визначаючи статус суб'єктів не через букву закону, а крізь призму безпосередньої оцінки діяльності республік на міжнародній арені. Виходячи з цього, більшість закордонних авторів розглядали радянську зовнішню політику в цілому, не відводячи скільки-небудь помітної уваги ролі республік у міжнародних відносинах. Такі підходи видаються, на перший погляд, цілком логічними, оскільки у своїй безпосередній діяльності радянські республіки послідовно дотримувались загального вектора, визначеного Кремлем, незмінно виступали «єдиним фронтом». Тим не менше, роль СРСР у міжнародних відносинах та становленні міжнародних правових норм таки отримала певне відображення у спеціалізованих працях, насамперед тих, що належали перу представників української діаспори.

Нинішній стан історіографії досліджуваної проблеми вимагає проведення спеціальних досліджень тих аспектів історії дипломатичної служби, які ще не знайшли достатнього висвітлення, а також залучення до наукових досліджень спогадів та мемуарів радянських дипломатів, що доповнить загальну картину історії розвитку дипломатії СРСР. Очевидно, що недоліки в сучасній історіографії пов'язані із загальною кризою в методології вітчизняної історичної думки. Глобальний виклик сучасної історії полягає у подоланні загальної кризи методів та розвитку нового способу мислення серед українських істориків, який сприятиме значному прогресу у всіх галузях історичного знання. Спираючись на аналіз та систематизацію досягнень попередників, автор обґрунтував нагальну потребу всебічного наукового подальшого розвитку цієї теми відповідно до визначеної мети та завдань.

1.2 Джерела дослідження

Кваліфікаційне дослідження ґрунтується на використанні значного масиву джерел, які прийнято поділяти на документальні та наративні.

Серед *документальних джерел* з проблеми організації дипломатичної служби в СРСР у пізньосталінських та хрущовський періоди доцільно виділити наступні групи: законодавчі акти; програмні, статутні та директивні документи партійно-державних органів; матеріали діловодства НКЗС / МЗМ СРСР, міжнародні угоди, акти та резолюції міжнародних конференцій тощо. Відомо, що найбільше дипломатичних документів було зібрано в Музеї визвольної боротьби України в Празі (МВБУ) та Українському історичному кабінеті (1925–1948), зокрема в “дипломатичному” відділі, де акумулювалися документи, утворені в діяльності радянського уряду, документи про діяльність еміграції за кордоном – радянських партій, спілок, комітетів; особові фонди. Документи дипломатичних та консульських установ, інших державних установ, що припинили своє існування й не мали перспектив повернутися на рідну землю, де більшовики встановлювали свою владу в усіх сферах, приватні колекції українських дипломатичних та консульських працівників склали основу архівних фондів МВБУ, які формувалися в надзвичайно складних умовах. Багато документів, пов’язаних із розвитком консульської служби, відклалося в зарубіжних дипломатичних архівах.

До *нарративних джерел* слід віднести такі групи як мемуари, публіцистичні твори та щоденники дипломатів. Жодна група джерел сама по собі не становить самодостатню основу для дослідження дипломатичної служби СРСР у 1945 – 1964 рр.

Мемуари радянських дипломатів є основним історичним джерелом пропонованої кваліфікаційної роботи. Мемуари – це специфічне джерело, оскільки з одного боку вони можуть нести унікальну інсайдерську інформацію, висвітлювати ті аспекти життя дипломатів, які зазвичай не регламентуються офіційними документами, але з іншого боку робота з мемуарами вимагає від дослідника володіння відповідним методологічним інструментарієм та критичним мисленням, оскільки мемуари, як і будь-яке джерело особорого походження, є доволі суб’єктивним і часто носить виправдувальний характер.

Серед мемуарів, які були використані під час написання наукової роботи, назовемо найбільш визначальні:

Мемуари Андрія Громика «Пам'ятне» - це 2-томне зібрання спогадів міністра іноземних справ СРСР, що охоплюють більше ніж пів століття. Вони були вперше опубліковані у 1988 р. Тут він розповідає про зустрічі з державними діячами світового значення, про події свідком яких був особисто, про Карибську кризу та зовнішню політику СРСР загалом. Оцінки та висновки автора найчастіше відображають не лише державну лінію, але і його особисті погляди.

Валентин Бережков у своїй праці «Сторінки дипломатичної історії», що вийшла друком у 1987 р. зосереджується на передвоєнних спробах створення системи «колективної безпеки» в Європі та формуванні антигітлерівської коаліції в роки Другої світової війни. Проте для нас важливими є його спогади та роздуми щодо причин розгортання «холодної війни».

Ще одним важливим джерелом є мемуари Валентина Фаліна «Без поблажок на обставини: політичні спогади» («Без скидок на обстоятельства: политические воспоминания»), що були опубліковані у 2016 р. Головна увага автора прикута до одного з найбільш гострих питань післявоєнного часу – німецького питання, а також у праці розкриваються механізми прийняття радянським керівництвом рішень з питань війни в Кореї, Афганістані, врегулювання кубинського питання та близькосхідної кризи, розповідається про події 1968 р. в Чехословаччині та ін.

Анатолій Громико, син міністра закордонних справ Андрія Громика, який керував радянською зовнішньою політикою 28 років, написав книгу, в якій уперше повідомляються багато історичних фактів. Чому Андрій Громико підтримав великі зміни та надав підтримку Михайлу Горбачову при його обранні генсеком ЦК КПРС? Що послужило для швидкого охолодження відносин між ними? Якою була, словами самого Андрія Громика, радянська зовнішньополітична стратегія та її засади? Як радянський міністр і глава держави працював за шести генсеків ЦК КПРС рівно 50 років (1939-1989), розумів і на практиці здійснював "золоті правила" дипломатії, без застосування яких, як він вважав, він неефективний? Оцінки Андрієм Громиком зовнішньої політики та дипломатії Горбачова-Шеварнадзе, які він ніколи не робив публічно.

Мемуари Олега Трояновського «Через роки та відстані» розкривають цікаві аспекти Нюрнберзького процесу та Карибської кризи, історію створення та діяльності Організації Об'єднаних націй, таємниці кулуарів Кремля, причини та наслідки втеч на Захід високопоставлених радянських дипломатів.

Для розуміння радянсько-американських відносин у повоєнний період важливою є праця Анатолія Добриніна «Суто довірливо. Посол у Вашингтоні за шести президентів США (1962-1986 рр.)». Ця книга дозволяє зазирнути за лаштунки майже дипломатичної служби СРСР у найскладніші періоди взаємин зі Сполученими Штатами Америки. Цінність її в тому, що автор не «літописець», а й активний учасник процесу формування цих відносин, що користувався авторитетом та впливом у вищих ешелонах влади і в Москві, і у Вашингтоні.

Цій же проблематиці присвячені мемуари І. Бубнова «Зустрічі в Америці – Північній та Південній. Записки дипломата». Дипломат, який понад тридцять років працював у США та Латинській Америці та був Надзвичайним та Повноважним Послом у Суринамі та Колумбії яскраво описує зустрічі, події міжнародного життя, свідком та учасником яких він був.

Відомий радянський дипломат та вчений Микола Федоренко є автором мемуарів «Дипломатичні записи», де він розповідає про особисті спостереження та враження, накопичені за десятиліття дипломатичної служби. Протягом п'яти років Н. Федоренко був постійним представником СРСР Організації Об'єднаних Націй. Його авторству також належать «Китайські записи» (1958) та «Японські записи» (1966).

Г. Удовенко в праці «В інтересах миру та співробітництва. Українська РСР в Організації Об'єднаних Націй» описує свою роботу членом делегації України. Виклад матеріалу ґрунтується на його спогадах про власну участь на багатьох спеціальних сесіях, на яких він очолював делегацію своєї країни у 1945-1964р. Удовенко описує свою активну участь у роботі кількох інших органів та підрозділів — як у системі Організації Об'єднаних Націй, так і за її межами, — які займаються політичними, економічними та фінансовими питаннями, а також проблемами розвитку, довкілля та прав людини. Також описує досвід роботи представником

свого уряду в Адміністративній раді Міжнародної організації праці.

Безумовно, це лише невеликий перелік мемуарної літератури, авторами якої були відомі радянські дипломати. Завдяки названим працям маємо можливість створити цілісну картину організації та функціонування дипломатичної служби в СРСР.

Лише комплексний аналіз усього масиву джерел з урахуванням специфіки обставин часу появи та авторства джерел дає нам повне уявлення про об'єкт і предмет нашого дослідження. До характеристики особливостей джерелознавчого значення спогадів та специфіки мемуаристики як спеціальної історичної дисципліни, яка вивчає оповідні твори особового походження, створені на основі зафіксованих писемно або ж у пам'яті мемуариста вражень, зверталася останнім часом і київська дослідниця І. Войцехівська.

Ці документи дозволяють проаналізувати діяльність державних чинників, пов'язану з виходом української держави на міжнародну арену та процес її націоналізації міжнародного права. Цінні документи та матеріали дипломатичних представництв Української держави та УНР за кордоном. Вони включають звіти про роботу посольств та дипломатичних місій з надзвичайних ситуацій у Європі та Америці, огляди політичної ситуації у цільових країнах, кількість персоналу та звіти про грошові витрати.

Отже, за умови критичного аналізу, використана джерельна база, є цілком достатньою для реалізації поставлених у кваліфікаційній роботі наукових завдань.

РОЗДІЛ 2.

Організація дипломатичної служби СРСР у повоєнні роки (1945-1953) за мемуарами

2.1 Дипломатична служба 1945 – 1953 року за мемуарами

За хронологічною ознакою більшість документів мемуарної історії розкривають діяльність дипломатів у 40-х – 50-х рр., міжвоєнний період та у другій половині ХХ ст.: 60-х рр. (повернення національно-культурних пам'яток, втрачених або переміщених під час Другої світової війни). За номінальною ознакою це: а) документи урядових установ УНР, ЗУНР; б) документи, створені за кордоном українськими дипломатичними місіями та представництвами; в) документи українських військових структур, формувань та з'єднань; г) документація українських громадських, наукових, освітніх, релігійних організацій та об'єднань за кордоном; д) матеріали, які відклалися внаслідок життєдіяльності окремих представників української діаспори у світі.

Проведений огляд низки джерелознавчих матеріалів проф. М. Левицького (у Подєбрадах), генерала В. Сікевича (у Вінніпезі) та інших діячів української еміграції, особових матеріалів відомих вчених та громадсько-політичних діячів – В. Гренджи-Донського, Д. Дорошенка, Ю. Тищенка, Н. Замулко-Дюбуше, А. Жуковського, Н. Іщук-Пазуняк, Національного музею історії України (особисті документи М. Грушевського і його родини з архіву Українського католицького університету в Римі), Відділу рукописів бібліотеки НТШ матеріали дозволили визначити їхнє значення в історичному дослідженні.

Велике значення для згуртування української еміграції навколо Державного Центру УНР у екзилі мала діяльність О. Шульгина на чолі Головної Еміграційної Ради. Утворена в 1929 році на Першій еміграційній конференції в Празі, ця організація постійно проводила різні акції в низці країн. Щоразу на них приїздив особисто О. Шульгин. Так, у одному з документів розповідається про його приїзд до Болгарії на урочистості з нагоди відкриття у Софії пам'ятника українському

історика, філософу, публіцисту, літературознавцю, громадському і культурному діячу Михайлу Драгоманову і виступ 30 жовтня 1932 року в Академії наук[64].

Крім цього, згадується про проведені ним політичні зустрічі: в Міністерстві закордонних справ Болгарії, у польському, румунському і чеському посольствах, в українсько-болгарському, польсько-болгарському і чесько-болгарському товариствах. Під час цих зустрічей порушувалося українське питання і йшлося про становище українців за кордоном. А ще обговорювалося питання про створення в Болгарії осередку Головної Еміграційної Ради.

«Після завершення такої орг. роботи в усіх державах, – йдеться в одному з документів ОДПУ СРСР від 10 листопада 1932 року під назвою «Українці в Болгарії», – «Центр УНР» (Лівицький, Прокопович, Шульгин, Смаль-Стоцький, Сальський, Токаржевський) повинен буде створити «Загальний емігрантський укр. конгрес у Празі. Таким чином, буде зроблено так, що «вся» еміграція на конгресі УНР в Чехії має визнати їх (УНР) як єдиних представників України і укр. народу».

Безперечно вартими уваги є праці завідувача відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії С. В. Віднянського. Зокрема, увагу привернула наукова розвідка «Зовнішня політика України як предмет історичного аналізу» [9]. Окрім того, відмітимо велику кількість різноманітних наукових збірок та компіляцій енциклопедичного характеру, що вийшли під загальною редакцією автора. Назвемо також працю авторського колективу Інституту історії України НАН, за редакцією В. Смоля – «Нариси з історії дипломатії України» [51]. Авторський колектив розглядає організацію міжнародних відносин України на усіх етапах її державності. Вчені докладно зупиняються на проблемі відновлення міжнародної правосуб'єктності Української РСР наприкінці Другої світової війни, а також на подальшому розвитку української радянської дипломатії.

В дослідженні О. Кучика згадується про пропозицію, внесену делегацією УРСР під час дипломатичної конференції в Женеві (21 квітня – 12 серпня 1949 р.), що стосувалась визначення правового статусу медичного персоналу, затриманого однією із воюючих сторін.

Із цього та інших документів випливає, що О. Шульгин в усі періоди і на всіх посадах наполегливо боровся за єдність в лавах української еміграції. Багато він зробив як керівник української делегації на першій асамблеї Ліги Націй, а в подальшому – як повноважний представник Українського товариства прихильників Ліги Націй. Упродовж майже двадцяти років він репрезентував Україну в різних організаціях цього найавторитетнішого міжнародного органу, використовуючи його численні трибуни для обговорення українського питання, захисту національних прав українців, розділених і гноблених різними державами.

У 1950-х роках основним полем міжнародної діяльності О. Шульгина був Форум Міжнародної Унії для Ліги Націй.

У справі зберігається виклад промовистого виступу О. Шульгина на засіданні однієї з підкомісій Ліги Націй на захист прав українців у складі польської держави, які зазнавали певних утисків своїх прав, через що чинили спротив. Попри політичну й фінансову співпрацю еміграційного уряду УНР з поляками, він висловив своє негативне ставлення до польської державної політики. Цей виступ увійшов до Комунікату Українського товариства прихильників Ліги Націй, виконаного машинописом і датованого 15 листопада 1951 року. У ньому вміщується промова О. Шульгина, доволі аргументована, виважена, коректна і водночас вимоглива, відповідальна і наступальна. Вона містить такі слова:

«...навіть коли встановлено, що певні елементи з-посеред меншостей не лояльні, се ніскільки не позбавляє уряд від обов'язку дбати за всіх підданих, отже і за тих, що належать до меншостей...»

...В Галичині становище є настільки складне, психологія людности специфічна, що я взагалі дуже вагався перш ніж в Данцігу і потім в Брюселю виступити в сій справі. Нині більш ніж коли будь я бажав передати ведення сієї справи в Унії кваліфікованим представникам Галичини, українським послам до польського сойму. На мені особисто і на нашому Товаристві для Ліги Націй вже лежить дуже тяжкий обов'язок і велика відвічальність репрезентувати Велику Україну. Але сю відвічальність ми на себе приймаємо. Ми приймаємо її по-перше через те, що звідти ми походимо, що тамтешні обставини добре знаємо, що там

ми займали високі державні становища і від них не зріклися, покидаючи рідні терени. Але ми беремо на свої плечі сю тяжку відвічальність головним чином через те, що нині на так званій світській Україні немає ні одної людини вільно обраної народом, що там політично все задушено. Хтось мусить же говорити, обороняти великий український нарід. Сей обов'язок ми виконуємо, ми зобов'язані се робити перед нашим народом.

На противагу цьому виступу звернення О. Шульгина до Ліги Націй з приводу становища українців в СРСР були значно гострішими і безкомпромісними. Упродовж 1953–1958 років він неодноразово виступав проти більшовицького терору в УСРР, примусової праці, штучно створеного радянською владою голоду тощо. У одному з документів наводиться його відкритий лист, опублікований у пресі, під назвою «СРСР не сміє засідати в Лізі Націй». У ньому зазначається:

«Ми, українці, не можемо байдуже поставитися до прийняття СРСР до Ліги Націй. Наш Державний Центр доручив мені подати свого часу відповідний протест від його імені. Але і все суспільство наше, не лише емігранти, а й представники Галичини і Волині, Буковини і Підкарпаття, так само як і громадяни Канади чи Сполучених Штатів Америки повинні надіслати з цього приводу відповідні протести генеральному секретарю Ліги Націй.

Ми не хочемо мовчки пройти повз те, щоб Москва, яка тримає Україну під тяжкою окупацією, була прийнята до Ліги Націй і щоб цим самим був санкціонований здійснений стосовно нас злочин» .

Як свідчать архівні документи, О. Шульгин використовував будь-який привід, щоб привернути увагу міжнародної громадськості до українського питання. Є згадування про його виступ у серпні 1946 року у Парижі на конгресі антропологів «на захист української справи», у липні 1947 року – в Сорбонні з доповіддю на тему «Каторжна праця в СРСР», про подання у серпні 1946 року голові Європейської комісії ноти протесту «з приводу пакту про економічний ненапад між СРСР і Францією». Завдяки такій наполегливості вдалося досягти певних успіхів, зокрема у Франції було створено Міжнародний комітет допомоги Україні[64].

Життя і діяльність О. Шульгина під час Другої світової війни у матеріалах справи практично не відображені. Є лише фрагментарна інформація про те, що його разом із сином Ростиславом гітлерівці заарештували одразу після окупації Франції. Дослідники зазначають, що це сталося через відкриту позицію професора, який не приховував своїх симпатій до країн антигітлерівської коаліції. Відтак батькові з сином довелося майже 7 місяців (з вересня 1940 по квітень 1941 року) провести у в'язниці.

Після закінчення Другої світової війни О. Шульгина знову призначили міністром закордонних справ УНР в екзилі.

На цій посаді він працював до 1946 року, після чого вже продовжував роботу у громадських, міжнародних організаціях і наукових закладах.

Водночас залишався таким самим активним і принциповим у всьому, що стосувалося української справи[64].

Так, у архівних фондах є документ від 8 січня 1947 року під назвою «Про вручення меморандуму АБН (Антибільшовицький блок народів – прим.) міністрам закордонних справ США, Англії і Франції». У ньому йдеться про те, що перед скликанням Паризької мирної конференції О. Шульгин організував акцію «із вручення меморандуму гострого антирадянського змісту». *«Говорячи про враження, яке справив на зазначених міністрів меморандум АБН, – зазначається в документі, – президент АБН Стецько заявив: «Особливо трьом міністрам сподобалися пункти, де гостро ставиться питання про СРСР (вигнання радянської делегації, віддання радянської делегації під суд та ін.)»*

О. Шульгин намагався зустрічатися з першими особами держав і міжнародних організацій, бо розумів, що саме від них залежить прийняття важливих рішень. Так, у документах ОДПУ СРСР, датованих ще 1930-ми роками, згадується про його плани зустрітися з міністром закордонних справ Італії і Папою Римським, з японським послом у Празі, з керівництвом Фінляндії та іншими діячами. У документі від 14 листопада 1947 року йдеться про його зустріч із президентом Франції Шарлем де Голлем: *«З діяльністю «уряду» УНР знайомився також генерал де Голль, який прийняв Олександра Шульгина, який є «міністром»*

закордонних справ цього «уряду», і цікавився історією українського питання, ставленням української еміграції до Москви і позицією, яку займе українська еміграція у разі виникнення нової війни з СРСР» .

Дипломати залишили багато важливих нюансів у своїх спогадах, коли писали про цей період. О. Сліпченко пригадує той період: Мені довелося виїхати з Києва 7 липня. І мені буквально довелося розбиратися з багатьма справами в Парижі «з коліс», течія яких застала мене з дня мого прибуття. Щойно я ступив на паризьку землю і якимось завів свою сім'ю в квартиру свого попередника, я спершу повернувся в аеропорт, щоб зустріти чорнобильських дітей. Останні роки української радянської дипломатії та розвиток зовнішньополітичної служби незалежної України також описані в інтерв'ю О. Сліпченко. «Коли настав пенсійний вік (згідно із Законом про дипломатичну службу України у віці 65 років дипломати повинні припинити свою діяльність), я хотів записати свої враження, дії, досвід, тому що мені пощастило бути першим посол незалежної України перший адвокат у справах України у Франції».

Згадки про діяльність О. Сліпченка займають щільне місце в мемуарах.

“Перші зовнішньополітичні контакти відбулися за часів Мануїльського. Восени 1946 р. польські та югославські делегації відвідали Україну з офіційним візитом. Однак Нарком і МЗС загалом не зосереджувались на розвитку двосторонніх відносин у загальному контексті виходу України на міжнародну арену. Майже вся увага тоді і в наступні десятиліття була присвячена головному завданню, за допомогою якого було створено агентство, - підтримати спільну позицію Радянського Союзу в ООН та інших міжнародних організаціях, створених пізніше.”

Роздуми про дипломатію СРСР під час відлиги знайшли відображення у спогадах О. Сліпченка, батьком якого на той час був заступник міністра закордонних справ СРСР Л. Паламарчук.

“Працював кожен десять років батько Хрущова був заступником міністра в нашому МЗС України. Я був зайнятий своїми справами і не дуже цікавився його повсякденним життям. Звісно, він знав, що протягом чотирьох місяців він повністю

«замінив» міністра, який тоді сидів на Генеральних асамблеях ООН, зокрема у Польщі та Чехословаччині. У спогадах О. Сліпченка ми знаходимо згадки про існування іноземних консульств. Міністерство також "хвилювалося" за своїх іноземців - спочатку генеральне консульство в Польщі, а трохи пізніше - у Чехословаччині[64].

Специфіку дипломатичної практики описує так: " Я вважаю, що це важливо додати до кожної конференції (як і в кожній делегації) Кардинальні рішення не приймаються на пленарному засіданні. Зазвичай вони створюються «за кадром» невеликою групою людей, результати яких потім передаються на загальне затвердження. Так само, за моїми спостереженнями, у делегації найпотужнішого персоналу насправді працює 4-5 осіб, які враховують усі нюанси переговорів, а решта - просто "піднімають боєприпаси", так би мовити. У цьому немає нічого образливого: це особливість дипломатичної роботи " .

О.Сліпченко пише про особливості роботи іноземних дипломатів після втечі А. Шевченка до США: «Наш режим у Женеві став ще жорсткішим, коли Шевченко попросив політичного притулку в США, а Володимир Резун покинув його через два місяці. пізніше Женевська квартира в будинку на вулиці Лозанні на заході, який незабаром став Віктором Суворовим.»

«Існувала не тільки радянська, але й радянсько-українська школа дипломатії. І з точки зору сьогодення ми, безумовно, можемо критикувати цей час. Частина проте дипломати, підготовлені за радянських часів, стали основою дипломатичної служби незалежної України, за таких умов українські радянські дипломати діють досить обережно. Щоб голос цієї нещасної України все -таки прозвучав більш незалежним. Вони вже намагалися зробити юридичний внесок у покращення міжнародного іміджу України.»

О. Сліпченко говорить про своїх колег, особливо І. Грищенка: «Іван Філімонович Грищенко, з яким я познайомився у Женеві, коли я працював у Міжнародній організації праці, він був постійним представником України при Представництві ООН та інших численних міжнародних організаціях, які базуються тут. " Багато високопосадовців приїхали туди на чолі наших делегацій, переважно

не для міжнародної роботи, а для відпочинку. Поштовх до кожної сесії сприймався ними як своєрідне заохочення виконувати мужню роботу вдома - і вимоги були відповідними ».

Причини та вимоги до написання своїх спогадів узагальнюються так О. Сліпченко:

«Я не хочу нікого романтизувати. Багаторічний досвід роботи на дипломатичній службі навчив мене не піддаватися ілюзіям при оцінці людей та подій і бачити те, що відбувається, в його справжньому сенсі. Тож я нарешті хочу поговорити про існування дипломатичної професії.»

Відомий дипломат УРСР, Надзвичайний і Повноважний Посол О. Сліпченко у своїх багатотомних спогадах неодноразово згадує про повсякденні звички своїх колег.

Він багато подорожував, займав високі посади в постійних представництвах Української РСР у Нью -Йорку (заступник Генерального секретаря ООН) та в Парижі (представник ЮНЕСКО) - і постійно малював. Навіть на зборах. За допомогою кулькової ручки, фломастера чи звичайної ручки він створив дуже схожі, але й досить характерні портрети своїх колег ".

2.2 Радянська дипломатія у повоєнне десятиліття

Після Московської конференції міністрів закордонних справ на вимогу Й.Сталіна було відкликано послів з Вашингтона - М.Литвинова, а з Лондона - І.Майського з тим, щоб вони детально розробили відповідні пропозиції стосовно майбутньої організації.

Перше обговорення планів майбутньої організації на вищому рівні відбулось під час Тегеранської конференції керівників трьох держав у грудні 1943 р. Воно мало попередній характер, і в підсумку була підтверджена відповідальність СРСР, США і Англії та всіх Об'єднаних Націй за забезпечення міцного миру.

В першій половині 1944 р. відбулися переговори трьох держав про структуру майбутньої організації. Тоді й виникло питання про членство в цій організації.

Й.Сталін запропонував, щоб у новій світовій організації були представлені всі радянські республіки, адже "вождь всіх народів" розумів, що у майбутній ООН при розв'язанні глобальних політичних питань більшості він не матиме. Проте від цієї пропозиції довелось дуже швидко відмовитися: під час переговорів у Думбартон - Оксі (передмісті Вашингтона) в серпні - жовтні 1944 р. США і Англія виступили проти радянської пропозиції про необхідність введення союзних республік до числа членів-засновників ООН[30].

Розсекречені матеріали британського Форін Офісу за 1945 р. проливають світло на подальші кроки радянської дипломатії. У посланні делегації англійського посла з Москви до Лондона зазначено, що в січні 1945 р. на одному з прийомів Нарком В.Молотов подав йому ідею, чому б Великобританії не встановити дипломатичні відносини з Україною. Посол у свою чергу запитав, як можна цього досягти у ситуації, що склалася. Очевидно, в той час Москва таку форму зовнішніх відносин України брала до уваги.

На Кримській конференції в лютому 1945 р. була досягнута домовленість про скликання 25 квітня 1945 р. у Сан-Франциско конференції ООН для підготовки статуту цієї організації. На конференції Сталін порушив питання про введення УРСР і БРСР до складу первісних членів ООН. Він був готовий піти на те, щоб Україна і Білорусь виступили з деклараціями про оголошення війни фашистській Німеччині. Це мало підняти в очах світової громадськості статус майбутніх членів ООН. Проте жодна зі сторін не заперечувала внесок цих двох республік у перемогу над спільним ворогом, хоча було наголошено на тому, що ці республіки як суверенні повинні мати власні військові формування.

Зміни в Конституції УРСР у лютому 1944 р. надавали таке право. Саме тоді у радянській пресі розпочалась кампанія за створення збройних сил республіки. На сесіях Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР відбулося обговорення цього питання. Про формалізм у розв'язанні одного з найважливіших складових у визначенні суверенності республіки засвідчує факт, що з питання про створення наркомату оборони виступило на сесії Верховної Ради УРСР аж чотири депутати. (З огляду на нинішні тривалі дискусії з найдрібніших питань можна позаздрити

такій оперативності). Першим повоєнним Наркомом оборони України було призначено генерал-лейтенанта В.Герасименка. Його обов'язки були такими ж формальними, як і весь цей задум. Його бачили хіба що під час військових парадів у столиці України й у святкові дні. Україна де-юре ніби мала права на збройні сили до кінця 70-х років ХХ ст. (коли втратила чинність попередня сталінська Конституція). А де-факто розмови про національні військові формування припинилися одразу ж після того, як УРСР і БРСР були прийняті до ООН[31].

На початку конференції 27 квітня 1945 р. у Сан-Франциско представник СРСР чітко обґрунтував міжнародно-правові повноваження радянських республік брати участь у міжнародних конференціях, укладати угоди та мати дипломатичні відносини. Пропозиція була одностайно підтримана Виконавчим комітетом конференції та головами делегацій на пленарному засіданні.

Серед делегацій було розповсюджено звернення уряду України, що Україна, якій належала помітна роль у розгромі ворога з її великими людськими силами і матеріальними ресурсами, буде спроможна зробити великий внесок у справу зміцнення миру і підтримання загальної безпеки. Україну офіційно було запрошено до Сан-Франциско 30 квітня 1945 р. Президія Верховної Ради УРСР затвердила делегацію на чолі з Народним комісаром закордонних справ України Д.Мануїльським. Він був дуже колоритною фігурою: політичний діяч великого масштабу, професійний революціонер до жовтня 1917 р., випускник Сорбоннського університету, секретар Виконкому Комінтерну. Під час утворення СРСР активно підтримував сталінську ідею автономізації. До нього змушений був прислухатися В.Молотов. І це надавало особливого забарвлення діям України на міжнародній арені, зокрема в ООН.

Українська делегація 6 травня 1945 р. прибула до Сан-Франциско й активно прилучилася до роботи конференції. Вона зробила значний внесок у розробку положень Статуту ООН. Неабиякий міжнародний авторитет України засвідчує обрання Д.Мануїльського головою Першого комітету першої комісії конференції, який розробляв текст преамбули і перший розділ Статуту про цілі та принципи

ООН. В інших комісіях плідно працювали члени української делегації І.Сенін, академік О.Палладій, професор В.Бондарчук. П.Погребняк, М.Петровський.

Упродовж майже двох місяців на конференції у Сан-Франциско відбувалася напружена робота над розробкою Статуту ООН, що був одногосно прийнятий 25 червня 1945 р. Наступного дня його підписали всі делегації, що брали участь у конференції. Від імені Радянського Союзу підпис під ним поставив А.Громико, від БРСР - К.Кисельов, від УРСР - Д.Мануїльський: 282 делегати з 51 країни урочисто проголосили утворення ООН[30].

Президія Верховної Ради УРСР 22 серпня 1945 р. ратифікувала Статут ООН, а 24 жовтня ратифікаційна грамота України була передана на зберігання державі, на території якої був підписаний цей міжнародний документ. Після ратифікації і передачі на зберігання уряду США ратифікаційних грамот п'ятьма постійними членами Ради безпеки і більшістю інших держав-засновників ООН, 24 жовтня 1945 р. Статут набув чинності. Цей день щорічно відзначається як День Об'єднаних Націй.

Делегація Української РСР у складі Д.Мануїльського, О.Войни, М.Петровського 10 лютого 1947 р. взяла участь у підписанні мирних договорів з Італією, Румунією, Болгарією, Угорщиною і Фінляндією, де підтверджено входження західних українських земель до складу УРСР та її повоєнні кордони.

Плідну роботу молода українська дипломатія провела в 1945-1947 рр. у зв'язку з діяльністю в Україні Адміністрації допомоги і відбудови Об'єднаних Націй (ЮНРРА; створена у Вашингтоні 9 листопада 1943; ліквідована 1947). У 1948 р. в Белграді Україна підписала Конвенцію про режим судноплавства по Дунаю. В умовах різкого загострення міжнародної напруженості українська дипломатична служба брала участь у переговорах з обмеження озброєнь і збройних сил, заборони атомної зброї. Чимало було зроблено і для підтримки національно-визвольної боротьби народів проти колонізаторів.

У 50-х роках представники УРСР працювали у 16 міжнародних організаціях, підписали 60 міжнародних договорів, угод і конвенцій. Українські дипломати чимало зробили для подальшого розвитку і зміцнення Організації Об'єднаних

Націй. У 1948-1949 рр. Україна була членом Ради безпеки. Працюючи в Комісії з прав людини, українські дипломати зробили вагомий внесок у розробку і прийняття "Загальної декларації прав людини" Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла юридично обов'язкові "Пакти про права людини". Україна ратифікувала їх разом з СРСР і БРСР першою. У травні 1945 р. УРСР стала членом Міжнародної організації праці Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО). Проте її роль занепала в роки "холодної війни". Які фактори спричинили "холодну війну"? В чому її особливість? У лютому 1945 р., у дні Ялтинської конференції, У. Черчілль ніби між іншим запитав Ф. Рузвельта: "Як довго ваші війська залишаться в Європі?", "Максимум два роки!" - відповів американський Президент. Запитання виникло не випадково. Хоча У.Черчілль був відвертим противником Радянського Союзу, він усвідомлював, якими важкими наслідками на випадок конфлікту може повернутись присутність американських баз на британській території. "Ми не повинні забувати, - зазначав він, - що, створюючи американські бази, ми робимо з себе мішень, а, може, і центр мішені". Відповідь Ф.Рузвельта задовольнила У.Черчілля, але невдовзі американський Президент помер. Його змінив войовничий Г.Трумен, який, отримавши атомну монополію, вирішив продемонструвати вміння перекроювати світ по-американськи. Докорінні зміни, що відбулися на міжнародній арені після Другої світової війни, а саме - початок розпаду колоніальної системи, народно-демократичні революції в Східній Європі, зростаюча військова міць Радянського Союзу - склалися не на користь держав Заходу. Вже влітку 1945 р. командувач ПВС США генерал Арнольд заявив: "Наш черговий суперник - це Росія. Для успішного використання стратегічної авіації нам потрібні бази і якнайближче до неї".

Якщо Й. Сталіну в антигітлерівській коаліції вдалось подолати (тобто на певний час відсунути) ідеологічні розходження у взаємовідносинах з Ф.Рузвельтом і У.Черчіллем, то після смерті Рузвельта становище змінилося. Хто перший розпочав "холодну війну"? Західна історіографія стверджує, що "першим пострілом у холодній війні" був виступ Наркома іноземних справ СРСР

В.Молотова у квітні 1945 р. на установчій конференції ООН у Сан-Франциско, де радянський представник "звинуватив західні держави в тому, що вони були співучасниками злочинів А.Гітлера" (тут йдеться про Мюнхенську змову). Другим пострілом, на їхню думку, став виступ Й.Сталіна перед виборцями 9 лютого 1946 р., який сприйняли як відмову від співпраці зі союзниками антигітлерівської коаліції, "ігнорування принципів ООН" і підтвердження "доктрини світової революції"[37].

На думку радянських історіографів, ідеологічне обґрунтування необхідності переходу до політики "холодної війни" одним із перших дав у лютому 1946 р. Дж. Кеннан. Він стверджував, що основу зовнішньої політики СРСР становило "традиційне відчуття небезпеки і тотальне знищення держав-суперників". На основі цих висновків спеціальний радник Трумена К. Клиффорд написав меморандум з попередженням, що СРСР "готується до війни з західними державами". Така ж думка простежувалась і в знаменитій промові У.Черчілля в березні 1946 р. в американському містечку Фултон. Президент Г.Трумен 1947р. проголосив доктрину, згідно з якою США зобов'язувались втручатися у внутрішні справи будь-якої країни несоціалістичного табору під приводом її захисту від "збройної меншості".

Однак, на нашу думку, такий хід розвитку подій загалом влаштував і Й.Сталіна. Безумовно, не слід спрощувати з позицій сьогодення післявоєнну обстановку. Заклики американських політиків до атомного шантажу СРСР були реальними. Пентагон розробив плани "Дропшот" та інші, які передбачали завдати атомних ударів по військових об'єктах і містах Радянського Союзу. Сталінське керівництво мало достатньо підстав не довіряти Заходу. Правлячі кола західних держав у свою чергу дуже остерігалися того, що СРСР, спираючись на могутню армію, використає для посилення свого впливу піднесення демократичних рухів в Європі й Азії та розширить плацдарм соціалізму.

Класові антагонізми на міжнародній арені загострювались. Чи відповідало це національним інтересам України? Безперечно, ні. Балансування на межі "гарячої" та "холодної війни" створювало і для України реальну загрозу. Розпочалась гонитва

озброєнь, усі сили були кинуті на ліквідацію американської атомної монополії, хоча ресурси вкрай були необхідні для ліквідації післявоєнної руїни. В умовах "холодної війни" українській дипломатії вже не можна було виявляти особливих ініціатив. Застосовувався метод гострої конфронтації: будь-яке висловлене "так" відразу викликало беззаперечне "ні". Розгортались пропагандистські баталії, що і принижувало, і звужувало ініціативу радянської дипломатії. Поклоніння "культу особи" згубно позначилося на діях України того часу. Так, заохочений міжнародним визнанням України низкою європейських країн, уряд Великобританії запропонував у травні 1947 р. встановити дипломатичні зв'язки з УРСР, але ця пропозиція не мала відповіді[31].

Безперечно, треба буде виявити причини, які зашкодили у повоєнні роки відкрити дипломатичні представництва УРСР за кордоном, але одна з них полягала в тому, що Й.Сталін і не збирався надавати повну суверенність українській дипломатії. Про це він ще раніше відверто заявляв Ф.Рузвельту: "Голос для України в ООН необхідний для збереження єдності СРСР". Головною метою було забезпечити інституційні форми і засоби для успішного ведення своєї політики на українському відтинку.

Насправді реаліями і далі керувала Москва. Так, 1945 р. М.Хрущов і Д.Мануїльський звернулися до Й.Сталіна з проханням дозволити встановити дипломатичні зв'язки між Україною та "країнами народних демократій", але, як зазначив у своїх мемуарах югославський комуніст М.Джилас, котрий тоді перебував у Москві, з цього нічого не вийшло. "Сталін, - писав він, -сам у цей час наштовхнувся на опір в народних демократіях, отож йому й на думку не спадало зміцнювати самостійність УРСР. А красномовець, жвавий дідусь Мануїльський, міністр без міністерства, ще два-три роки марнословив у Об'єднаних Націях". Радянський підхід до Східної Європи коріннями сягає в теорію і практику сталінізму. Вищим пріоритетом такої європейської політики було збереження і зміцнення, а якщо можливо, то й розширення результатів Другої світової війни і післявоєнного розвитку. Малося на увазі розширення сфери впливу на Східну і Центральну Європу, утвердження соціалізму - всім знайомі великодержавні

амбіції, ідеологічне месіанство, що спотворено сприймалося як інтереси національної безпеки Радянського Союзу.

Таким чином, сталінські деформації внутрішньої політики неминуче призводили до значних деформацій у зовнішній політиці. В 1945-1947 рр. з'явився рідкісний шанс: сприяти створенню вздовж західних кордонів Радянського Союзу смуги дійсно дружніх країн від Фінляндії на півночі до Румунії на півдні. У Східній Європі склалася зовсім інша, ніж до війни, політико-психологічна атмосфера, винятково сприятлива з погляду безпеки СРСР. Країни Східної Європи стали на шлях народної демократії[30].

РОЗДІЛ 3.

Радянська дипломатична служба у добу "відлиги" (1953-1964) за спогадами та мемуарами радянських дипломатів

3.1 Договір про заборону випробувань ядерної зброї

Видатний радянський дипломат О. Трояновський, який працював помічником М. Хрущова з міжнародних справ, обгрунтовано вважав, що кубинська криза, мабуть, вперше дала відчутти сторонам не в теорії, а на практиці, що загроза ядерної війни та ядерного знищення - це реальна річ і, отже, треба всерйоз, а не на словах шукати шляхи до мирного співіснування. У серпні 1963 року було підписано Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою. нав'язуваних їй елементів імпровізації у справах і суттєво позначилося механізмі прийняття рішень у сфері зовнішньої політики України[52]. Новий керівник СРСР Л.І.Брежнєв був набагато обережнішим, менш самовпевненим і амбітним, схильнішим прислухатися до думок інших. Брежнєв, особливо у перші роки правління, аж ніяк не претендував на роль незаперечного авторитету у зовнішній політиці, охоче визнавав свою недосвідченість у міжнародних питаннях і, як правило, доброзичливо сприймав міркування Громико та пропозиції МЗС. Щоб уникнути помилок, що мали місце при Хрущові, міністерство висловлювалося за необхідність підвести під зовнішньополітичні кроки науково-аналітичну основу. Дуже доречна була телеграма від вдумливого радянського посла у Вашингтоні А.Ф.Добриніна з приводу діяльності Ради національної безпеки США. У 1965 році ЦК КПРС було прийнято рішення створити в МЗС СРСР аналогічну пораді спеціальну структуру - Управління з планування зовнішньополітичних заходів, основним завданням якого була розробка матеріалів та пропозицій щодо основних напрямів зовнішньої політики країни[24].

Отримавши певну "свободу рук" у справах, А. Громико постарався закріпити за МЗС роль мозкового центру у сфері зовнішньої політики України. При цьому велике значення він надавав використанню інтелектуального потенціалу власне

міністерства. Громико стверджував, що вмілі і знаючі дипломати ні в чому не поступалися науковцям, а в деяких питаннях стояли навіть вище за них. Слабким місцем радянської дипломатії, як і раніше, залишався потяг до активних дій лише у відповідь на діяльність США та події у світі та відсутність продуманої лінії на випередження. Багато в чому це було пов'язано зі мізерністю одержуваної інформації (матеріали ТАРС та повідомлення закордонних представництв), а також із надмірною засекреченістю відомостей, що стосуються становища в СРСР, насамперед у галузі безпеки. Потрібно було, зокрема, чимало часу, щоб дипломати змогли створити спільно з військовими відповідні структури для предметного та кваліфікованого ведення переговорів з американцями щодо обмеження та скорочення озброєнь. тріщину у зв'язку з війною у В'єтнамі 1965-1973 років, результати якої завдали чутливого удару по самовпевненій зовнішній політиці США. Американці, які звикли до зовнішньополітичних успіхів своєї країни, зазнали справжнього шоку від бездарних дій американських керівників у ході в'єтнамської війни. Надіславши на далекий континент півмільйона молодих людей, адміністрація США так і не змогла зрозуміло розкрити свої політичні цілі та запропонувати реалістичну стратегію їх досягнення. Складалося враження, що американські політики, вплутавшись у війну у В'єтнамі, виходили із загальних уявлень про престиж і ганялися за врегулюванням, зміст якого не було визначено. Не зуміла себе проявити і американська дипломатія: керівництво США зайшло в глухий кут, оскільки не мало у своєму розпорядженні обґрунтованого аналізу глобальної стратегічної ситуації та прийнятного дипломатичного механізму дій[13].

30 вересня 1959 Президія ЦК під головуванням Хрущова проголосував за «схвалення рішення Польщі забезпечити Кубу деякими видами стрілецької зброї, виготовленого на польських заводах за радянськими ліцензіями». Ось як працювало радянське керівництво в роки правління Хрущова. Консенсусу не було, просто перемогла точка зору Хрущова. Думка МЗС пролонгували, хоча і була повна ілюзія єдності. [30]

Радянське керівництво було слабо поінформоване про Кубу Кастро. Навіть коли в січні 1959 року Ф. Кастро тріумфально вступив до Гавани, Кремль мав у своєму розпорядженні тільки інформацією, представленої соціалістичною партією. Звичайно, деякі відомості надходили від резидентури КДБ у Мехіко і від чеської розвідки. Проте ці джерела були не дуже надійними. Рада потребував встановлення контактів на вищому рівні. У лютому 1959 року радянська розвідка задіяла досвідченого співробітника, який вже проявив велике мистецтво, увійшовши в довіру політичної еліти Аргентини та Бразилії. І коли деякі керівники у Радянському Союзі відчували можливість розширення радянського впливу в Латинській Америці, в Гавану зі спеціальною місією: встановити контакт з вищими керівниками Куби, був направлений Олександр Алексєєв (справжнє прізвище Шитов) надалі став посередником між Хрущовим і Кастро.

Ряд допоміжних функцій в сфері радянської культурної дипломатії виконували Відділ культури, Відділ інформації, Відділ науки і навчальних закладів та деякі інші галузеві підрозділи Апарату ЦК КПРС. Ці повноваження були пов'язані в основному з контролем здійснення міжнародних культурних зв'язків підвідомчими цим відділам організаціям. Крім того, в структурі Апарату ЦК могли створюватися тимчасові партійні органи, безпосередньо курирували питання радянської культурної дипломатії. До числа таких ставилися Рада з зовнішньополітичної пропаганди (1946) та Комісія ЦК КПРС з питань ідеології, культури і міжнародним партійним зв'язків (1958-1961). Нарешті, в ряді випадків сектори Міжнародного відділу та Відділу пропаганди і агітації, відповідальні за управління радянською культурною дипломатією, могли набувати статусу самостійних відділів Апарату ЦК. Так, в 1978-1982 рр. в Апараті ЦК КПРС функціонував Відділ зовнішньополітичної пропаганди, перетворений в 1982-1986 рр. до відділу Міжнародної інформації.

3.2 Вплив ідеології та офіційної лінії ЦК КПРС на діяльність дипломатичних служб

Як зазначалося вище, специфічність міжнародно-політичної діяльності Української РСР полягала у тісній інтеграції із зовнішньою політикою Радянського Союзу, що в свою чергу обіймав провідну роль у векторі зовнішніх зносин соціалістичного блоку в цілому. При цьому самим радянським республікам відводилась допоміжна функція, що зводилась до підсилення радянської позиції додатковими голосами. Окрім того, в певних сферах діяльність УРСР зводилась до зондування сприйняття міжнародним товариством тих чи інших ініціатив радянського політикуму. Втім, наперед визначена роль Української РСР не означала залишення республіки осторонь світових політичних процесів. Навпаки, Радянська Україна була помітним учасником провідних міжнародних форумів, на яких відстоювала загальну «соціалістичну» лінію. Завдяки цьому Українська РСР вносила свій посильний вклад у розвиток системи міжнародного права.

Поруч з тим, ряд ініціатив, що подавалися українською делегацією, було відкинуто.

Одним з головних напрямків діяльності дипломатів УРСР стала боротьба за мир і безпеку народів, за мирне співіснування держав з різним суспільним ладом, відвернення можливої чергової світової війни [30].

Відразу по завершенню Другої світової війни основні зусилля в області кодифікації міжнародного гуманітарного права були спрямовані на усунення триваючих та запобігання потенційним порушенням прав людини в умовах воєнного конфлікту. Примітно, що в перші повоєнні роки УРСР була перманентним учасником таких дипломатичних ініціатив.

Втім, абстрактна боротьба за права людини не «заважала» дипломатам Радянської Республіки відстоювати власні інтереси. Прикладом може служити проблема залучення робочої сили до відновлення зруйнованої інфраструктури держав, які стали полем військових дій. Вона, в свою чергу, поєднувалась із питанням репатріації біженців та переміщених осіб. Це питання було надзвичайно актуальним для спустошеної війною УРСР, саме тому Республіка була зацікавлена у його розв'язанні та виявляла особливий інтерес до міжнародних зусиль у цьому напрямку. Уже на Першій сесії Генеральної Асамблеї ООН 12 лютого 1946 р.

Українська РСР внесла поправку до пункту «д» проекту резолюції про біженців і переміщених осіб. Згідно із запропонованою редакцією, обумовлювалось, що статус біженця та поєднаний із ним режим заступництва ООН не поширюватимуть на осіб, щодо яких встановлено їх вину у воєнних злочинах та зраді батьківщини [37].

Відтак, міжнародна легалізація інтересів біженців та переміщених осіб досить швидко стала об'єктом політичного зіткнення в умовах біполярного світу, що зароджувався.

Західні Союзники прогнозовано відмовилися визнавати колишніх громадян Другої Речі Посполитої, міжвоєнних Румунії, Чехословаччини та Угорщини радянськими громадянами. У відповідь на II сесії Генеральної Асамблеї делегації УРСР, БРСР та СРСР виступили проти створення Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, а також висловилися за подальший бойкот його роботи. Згодом УРСР, як й інші радянські делегації, відмовилась підписувати затверджену 28 липня 1951 р. Спеціальною конференцією Конвенцію про статус біженців. На пояснення вказувалось, що документ обмежується захистом біженців із центральноєвропейських країн, не враховуючи інтереси радянських республік. Вимогою Української РСР стало дотримання принципу добровільності повернення біженців, а також сприяння інформуванню біженців про законодавство окремих держав [30].

Окрім власне біженців, в силу тих чи інших причин на території зарубіжних держав в умовах Другої світової війни опинилися й деякі інші категорії громадян.

Вагомий вклад у розвиток міжнародного гуманітарного права в питаннях розвитку культурного освітнього та наукового ресурсу держав-учасників міжнародного спілкування був здійснений українською дипломатією із приєднанням її у 1954 р. до Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).

Зупинимося на історії вступу Республіки до цієї міжнародної організації. Відомо, що ні СРСР, ні окремі радянські республіки не були представлені у цій

організації аж до 1954 р., що, погоджуємось із рядом вітчизняних дослідників, вважається одним із обмежень сталінської зовнішньої політики.

Хоча сама Організація була створена у 1946 р., рішення про приєднання до ЮНЕСКО (здійснюване шляхом ратифікації статуту організації) було прийнято лише на початку 1954 р.

2 квітня 1954 р. Міністр закордонних справ УРСР А. М. Барановський повідомив Генерального директора ЮНЕСКО Л. Еванса «про прийняття Українською Радянською Соціалістичною Республікою Статуту ЮНЕСКО» (йшлося про його ратифікацію ВР УРСР). З огляду на це, ряд дослідників вважає саме 2 квітня датою приєднання УРСР до цієї організації. Ми ж вважаємо таку оцінку дещо невиправданою. Згідно із статутом ЮНЕСКО, датою вступу вважається дата передачі до депозитарію організації, що знаходиться у Лондоні, ратифікаційної грамоти відповідної держави. Так грамота самого Союзу РСР була передана до депозитарію уже 21 квітня 1954 р.

Примітною у цьому контексті є нота посольства Франції у Москві, зареєстрована МЗС УРСР майже за тиждень після цієї події, 27 квітня. Дозволимо собі процитувати витяг із тексту цього документу: «Посольство Франції засвідчує свою повагу Міністерству Закордонних Справ Союзу Радянських Соціалістичних Республік і має честь повідомити йому, що воно поінформоване про передачу Послом СРСР у Лондоні грамот про приєднання СРСР до ЮНЕСКО. Посольство Франції було б вдячне Міністерству Закордонних Справ Союзу Радянських Соціалістичних Республік, якби воно мало ласку повідомити, чи мають намір Україна й Білорусія вчинити так само.

Посольство користується нагодою, щоб ще раз передати Міністерству Закордонних Справ запевнення у своїй високій повазі» [37].

Впливи старшого брата на дії зовнішньополітичних відомств УРСР та БРСР були настільки очевидним для закордонних партнерів фактом, що вони дозволяли собі іронізувати з цього приводу в офіційних міжнародних документах. Маємо підстави стверджувати, що західні дипломати уже були поінформовані про

звернення А. М. Барановського від 2 квітня 1954 р., що надає ситуації ще більшого комізму.

Самі ж ратифікаційні грамоти радянських республік, УРСР та БРСР, були передані на зберігання депозитарію 12 травня 1954 р. Цю дату й слід вважати днем вступу радянських республік до ЮНЕСКО. На доповнення вкажемо, що радянські республіки не мали встановлених двосторонніх зносин із іншими державами, тому офіційні документи від імені урядів УРСР та БРСР були передані через посла СРСР у Лондоні Я. О. Малика.

Одразу ж після вступу до ЮНЕСКО, УРСР активно включилась у діяльність цієї організації. За наполяганням українських дипломатів питанням номер один порядку денного організації стала проблема допомоги слаборозвиненим країнам у справі ліквідації неписьменності та надання безкоштовної освіти для дітей, незалежно від статі, раси, мови і соціального стану батьків. Позиція радянських делегацій носила визначальний характер у питання прийняття ЮНЕСКО відповідної резолюції (до якої, щоправда, не було включено пропоновану ними статтю про безкоштовну освіту).

Уже в 1956 р. на IX сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО Українська РСР активно підтримала проекти трьох основних документів: Про взаємне визнання культурних цінностей Сходу й Заходу, Про поширення початкової освіти в Латинській Америці та Про вивчення посушливих районів світу [30]. За даними О. В. Кульчицької, на цій же конференції делегація УРСР отримала численні запити представників країн Азії та Африки щодо можливого перейняття досвіду радянської республіки для потреб організації освіти у цих країнах [31].

У вересні 1960 р. на XV сесії ГА ООН делегація СРСР, очолювана М. Хрущовим, внесла пропозицію прийняти декларацію про надання незалежності колоніальним країнам і народам. У радянському проекті наводились такі вимоги:

1. Негайно надати всім колоніальним країнам, підопічним територіям повну незалежність і свободу в будівництві власних національних держав. Колоніальний режим, колоніальна адміністрація у всіх її видах повинні бути

скасовані повністю з тим, щоб надати можливість народам, які проживають на цих територіях, самим вирішувати свою долю і форми державного управління.

2. Ліквідувати всі опорні пункти колоніалізму у вигляді володінь і орендованих районів на чужих територіях.

3. Закликати уряди всіх країн суворо дотримуватись у відносинах між державами положення Статуту ООН і Декларації про рівність та повагу суверенних прав і територіальної цілісності всіх без винятку держав, не допускаючи жодних виявів колоніалізму, виняткових прав або переваг для одних держав на шкоду іншим [30].

Цілком зрозуміло, що радянська декларація викликала гостру політичну дискусію. Делегація Української РСР підтримала пропозицію СРСР та закликала до якнайповнішого прийняття необхідних заходів з метою прискорення деколонізації. Обговорення знайшло вираження у «Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам», прийнятій більшістю голосів Генеральною Асамблеєю. До запропонованого СРСР проекту, втім, була внесена поправка щодо допустимості утримувати на території країн Азії і Африки (за згодою відповідної країн) військові бази іноземних держав. Втім, це уточнення було вигідним і самому СРСР.

На виконання завдання з викоренення неписьменності у грудні 1961 р. XVI сесія Генеральної Асамблеї ООН прийняла резолюцію «Про заходи сприяння ліквідації неписьменності у світі», внесену з ініціативи делегації УРСР. У Резолюції передбачався, зокрема, обов'язок ЮНЕСКО надавати ООН інформацію про стан освіти у світі, а також регулярно вносити пропозиції щодо заходів з ліквідації неписьменності.

Ще за рік, 25 листопада 1962 р., у виступі на XII сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО Міністр освіти УРСР А. Г. Бондар вказала на актуальність питання ліквідації неписьменності. Урядовець, що очолювала делегацію Радянської України на цій сесії, ознайомила присутніх із союзним та власне українським досвідом лікнепу, запропонувавши допомогу щодо його передачі усім зацікавленим державам.

УРСР використовувала ЮНЕСКО для розвитку міжнародного іміджу республіки та поширення досягнень української культури. Так, 25 листопада 1962 р. у Парижі українська делегація, спільно із секретаріатом ЮНЕСКО провела вечір Т. Г. Шевченка, приурочений до майбутнього 150-річчя з дня народження українського митця. Міністр освіти А. Г. Бондар також взяла участь у заході з виступом-розповіддю про життєвий та творчий шлях українського поета. За ініціативи українських делегатів, святкування у 1964 р. 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка, за рішенням XII сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО, було вирішено відзначати у всесвітньому масштабі.

Делегація Української РСР включилась в активну роботу по підготовці Конвенції про консульські зносини, вироблення якої було метою Конференції ООН з питань консульських зносин 1963 р. Зокрема представниками УРСР було внесено доповнення до статті 49 проекту Конвенції, яким стверджувалась недоторканість особистого багажу консульських службових осіб за деякими виключеннями. Поправка Української РСР з незначними редакційними правками була внесена до кінцевого тексту Конвенції. Інші чотири ініціативи, які стосувались уточнення правового статусу та компетенції консульських посадових осіб, подані УРСР спільно із іншими учасниками Конференції, були відхилені. Помітним був внесок дипломатів УРСР в вироблення на I сесії Конференції ООН з права договорів, що проходила у квітні 1964 р., проекту статей з права договорів. Делегація Радянської України внесла поправку щодо уточнення положення статті 25 проекту, яка стосувалась встановлення територіальної сфери дії договору. Пропонована редакція статті вказувала уже звичну сучасному міжнародному праву формулу, за якої при відсутності спеціальної вказівки, дія міжнародного договору має поширюватися на всю територію держави-учасника. Іншою поправкою, що була внесена до кінцевого тексту проекту, стало уточнення статті 43, якою встановлювалась неможливість апелювання до недійсності згоди держави щодо застосування до неї обов'язків за міжнародним договором у зв'язку із порушенням внутрішнього законодавства держави щодо компетенції тих чи інших посадових осіб укладати договори. Згідно з правкою, запропонованою УРСР, могло йтись про

недійсність договору лише за умови істотних та очевидних порушень компетенції, тим самим нівелювалась можливість відмови від договору через дрібні порушення процедурних моментів уповноваження підписантів [30].

Позиціонування ЦК КПРС в системі радянських органів влади передбачало виконання директивними органами і апаратом партії ключових функцій управління радянською культурною дипломатією.

По-перше, ЦК КПРС визначав довгострокове і середньострокове планування роботи відповідних органів. Основними орієнтирами для визначення їх цілей і завдань були рішення з'їздів ЦК КПРС, в т. Ч. Програми партії (наприклад, документи XX, XXI і XXII з'їздів КПРС, Третя Програма КПРС, Програма світу, прийнята на XXIV з'їзді КПРС, рішення XXIV і XXV з'їздів ЦК КПРС, висновки і рішення XXVI з'їзду КПРС) 15, постанови пленумів ЦК КПРС з ідеологічних і міжнародних питань (наприклад, постанови червневого Пленуму 1963 р червневого Пленуму 1967 р червневого і жовтневого пленумів 1980 р червневого Пленуму 1983 р . і т. д.), а також програмні виступи генеральних (перше) секретарів ЦК партії (наприклад, мова І. В. Сталіна на зборах виборців Сталінського виборчого округу в 1946 р, виступ Н.С.Хрущова на зустрічі керівників партії і уряду з діячами літератури і мистецтва в 1963 р, доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС Л.І. Брежнєва «Про п'ятдесятиріччя СРСР» у 1972 р. По-друге, постанови Політбюро і Секретаріату ЦК КПРС регулювали всі ключові аспекти культурно-інформаційної політики СРСР за кордоном. Ряд постанов ЦК КПРС стосувалися питань діяльності окремих органів радянської культурної дипломатії. До них належали постанови «Про роботу Радінформбюро» (1946), «Про порядок здійснення зв'язків радянських громадських організацій з громадськими організаціями зарубіжних країн» (1971), «Про деякі заходи активізації зовнішньопропагандистської діяльності творчих спілок» (1980) . Інші постанови ЦК КПРС були пов'язані зі специфікою здійснення радянської культурної дипломатії в окремих країнах і регіонах. У їх числі можуть бути названі постанови «Про посилення пропаганди радянської економічної допомоги слаборозвиненим країнам» (1960), «Про заходи щодо подальшого розвитку і поліпшення радянської

пропаганди на НДР» (1961), «Про розширення культурних зв'язків з негритянськими народами Африки і посилення впливу Радянського Союзу на ці країни (1961), «Про пропагандистській роботі на США» (1973).

Крім того, постановами ЦК КПРС могли регулюватися окремі напрямки радянських культурних зв'язків із зарубіжними країнами. Прикладами документів такого роду є постанови «Про підготовку та випуск літератури для іноземних туристів» (1960), «Про направлення радянських викладачів і фахівців для роботи в навчальних закладах Республіки Малі» (1961), «Про направлення Союзом радянських товариств дружби спеціалізованих туристичних груп за кордон» (1961), «Про впорядкування та поліпшення співпраці СРСР із зарубіжними країнами в галузі спільного виробництва кінофільмів» (1966), «Про впорядкування та підвищення ефективності зв'язків радянських міст з містами капіталістичних і країн, що розвиваються» (1980), «Про впорядкування обміну делегаціями із зарубіжними країнами» (1980). Крім того, постанови ЦК КПРС могли стосуватися організації спеціальних комплексних заходів в сфері культурної дипломатії, протидії капіталістичної пропаганди в Радянському Союзі в області культурних обмінів і інших подібних питань. По-третє, ЦК КПРС виконував контрольні-наглядові функції в відношенні всіх органів радянської культурної дипломатії. Перш за все в ЦК партії приймалися рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію загальносоюзних органів радянської культурної дипломатії. Зокрема, зміна Статуту ВОКС (1949), освіти ГКС, створення в СРСР системи радянських товариств дружби з зарубіжними країнами і перетворення ВОКС в ССОД (1957-1958) ініціювалися і затверджувалися на найвищому партійному рівні.

Кандидати на посади керівників органів радянської культурної дипломатії відповідно до системи підбору керівних кадрів²⁸ затверджувалися в Політбюро, Секретаріаті або профільних відділах Апарату ЦК партії. На рівні Політбюро ЦК КПРС, зокрема, визначалися кандидатури на посаду голови Державного комітету з культурних зв'язків із зарубіжними країнами і Голови Правління Союзу радянських товариств дружби. На рівні Секретаріату ЦК КПРС підлягали затвердженню кандидатури голів радянських товариств дружби з зарубіжними країнами. У свою

чергу, підбір кадрів на посади радників з питань культури в посольствах СРСР в 1946 р було покладено на профільні управління (відділи) і управління кадрів ЦК ВКП (б). Персональний і керівний склад секцій ВОКС також попередньо затверджувався в ЦК партії. Крім того, в компетенцію «Інстанції» могло входити включення додаткових посад в штат регіональних відділень ССОД.

Всі плани культурних зв'язків СРСР із зарубіжними країнами по лінії державних і громадських організацій, а також зведені плани культурних зв'язків з окремими зарубіжними країнами і групами країн підлягали розгляду у відділах Апарату ЦК КПРС та утвердження на рівні Секретаріату ЦК партії.

3.3 Міжнародна договірна практика

У міжнародній договірній практиці відомі випадки, коли задля підписання договорів СРСР, пов'язаних з інтересами УРСР, залучалися дипломати від України. У 1957 р. під час проведення перемовин стосовно репатріації поляків із СРСР до Польської народної республіки брали участь і дипломати від УРСР. Під час підписання Договору від 8 квітня 1965 р. про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу між Радянським Союзом і Польською Народною Республікою брала участь дипломатична місія від України [39]. Українські дипломатичні делегації мали право здійснювати власну договірну політику як самостійно, так і разом з іншими союзними республіками в межах органів Радянського Союзу. Активна міжнародно-договірна практика УРСР засвідчує, що Україна виступала самостійним суб'єктом міжнародних відносин, реалізовувала своє право пасивного та активного посольства. Саме безпосередні міжнародні зв'язки Україна може встановлювати, використовуючи право посольства. У ст. 74 Конституції УРСР закріплено право посольства, яке на пряму пов'язано із суверенітетом республіки. Також реалізацію Україною права посольства закріплено в ст. 108. У ній йдеться, що Президія Верховної Ради УРСР може призначати та відкликати уповноважених представників України. Відповідно до положень Конституції УРСР Україна реалізовувала право посольства як в активній, так і в пасивній формі через загальносоюзні дипломатичні органи і самостійно. Активне здійснення Україною

права посольства відбувалося через постійних представників УРСР при міжнародних організаціях. Реалізація республікою пасивного права посольства забезпечувалася перебуванням іноземних дипломатичних представництв, акредитованих у СРСР. Іноземні представництва представляли власні держави, за необхідності могли вступити у дипломатичні відносини з будь-якою республікою Радянського Союзу.

З проголошенням незалежності України у 1991 році почався якісно новий період досліджень подій української революції. Наукові та історичні праці цієї четвертої групи української історіографії з дослідницьких питань налічують сотні праць та ведуть до поглибленого вивчення нових аспектів формування та діяльності міністерств закордонних справ Центральної Ради, Гетьманщини, УНР та ЗУНР. Перші дослідження українських істориків не повністю охоплюють весь спектр дипломатичної діяльності українських національних урядів, а лише окреслюють коло тем, які так чи інакше вже були розглянуті, відзначаючи те, що привернуло увагу дослідників, хоча і не втратив своєї актуальності в контексті сучасних міжнародних відносин.

Зокрема, Брестським мирним договором в результаті активної роботи молоді української дипломатії у процесі визнання УНР та її виходу на міжнародну арену стали науково-історичні дослідження Олега Романчука "Ультиматум" та «Брестський мир» [27]. На рубежі 1980-х та 1990-х років вони викликали широку дискусію та різку реакцію істориків старої школи, які виступали за офіційний погляд на минуле країни. Адаже, сперечаючись у цих працях та об'єктивно спираючись на включення маловідомих та загалом недоступних науково-історичних та мемуарно-аналітичних праць особистостей та дипломатів Центральної Ради, іноземні історики відтворювали правду про зовнішню політику та дипломатичну службу новостворену державу та наркома, що призвело до збройної агресії більшовицької Росії, а також процес виходу України з Другої світової війни та збереження незалежності шляхом дипломатичної діяльності української делегації у Бресті. Створення Служби зовнішньої політики України у 1917-1923 роках », у співавторстві з Д. Будковим. Серед сучасних вітчизняних

істориків ці дослідники першими належним чином і ґрунтовно задокументували суспільно -політичні вимоги участі України у міжнародних відносинах, особливо під час берестейських переговорів, процесу побудови Міністерства закордонних справ, діяльності його керівників О. Шульгін, Д. Дорошенко, М. Левицький. Любинський та інші. Автори справедливо описують стан сучасної історіографії проблеми: «Роботи з історії міжнародних».

Після смерті І.В.Сталіна в 1953 році радянське керівництво на чолі з Н.С.Хрущовим спробувало пригальмувати колісницю холодної війни, що розігналася. Були зроблені важливі кроки з припинення війни в Кореї та Індокитаї, встановлені дипломатичні відносини із Західною Німеччиною, започатковано офіційні візити вищих радянських керівників до західних країн. На жаль, потепління, що намітилося у взаємовідносинах між Сходом і Заходом в 1956 році, було зведено нанівець в результаті англо-франко-ізраїльського нападу на Єгипет і трагічних подій в Угорщині. У Радянському Союзі дедалі більше негативну роль зовнішньої політики держави почали грати особисті риси Н.С.Хрущова, який проявив, до речі, неабияку мужність у засудженні культу особистості Сталіна. Неприборканість характеру

Хрущова, його низький загальнокультурний рівень, накладені на успадкований від цього ж Сталіна командно-адміністративний стиль управління країною поставили радянську дипломатію у складне становище. Маючи кваліфіковані і мислячі дипломати, МЗС був змушений підлаштовуватися під невгамовне бажання Хрущова одноосібно визначати характер зовнішньої політики СРСР. Зневажливо ставлячись до експертних знань та думок фахівців, Хрущов, по суті, поклав на міністра А.А.Громико та апарат міністерства завдання "доводити до розуму" ідеї та ініціативи, які били з радянського лідера ключем.

ВИСНОВКИ

Отже, у результаті проведеної роботи ми можемо зробити наступні висновки:

Аналіз стану наукової розробки проблеми організації дипломатичної служби в СРСР у повоєнні роки та період «відлиги» демонструє, що в основі комплексних досліджень лежать переважно офіційні документи зовнішньополітичних відомств СРСР, у той час як джерела особового походження, зокрема мемуари залишаються осторонь уваги. Разом з цим, їх наукова цінність доволі висока, адже вони демонструють роль офобистісного чинника на міжнародній арені, внутрішню «кухню» радянської дипломатії, її формальні та неформальні практики. Зарубіжна історіографія питання менш об'ємна. Українська радянська дипломатія розглядається нею у контексті загальної радянської зовнішньополітичної діяльності. Поза увагою зарубіжних учених залишаються питання розподілу ролей між загальносоюзним та республіканськими (УРСР та БРСР) дипломатичними відомствами; ігноруються намагання українського МЗС відігравати більш значущу роль у світовій політиці – особливо на ранньому етапі становлення ООН (1945 – поч. 1950-х рр.).

У сучасній науковій літературі сформувалися різноманітні підходи до визначення поняття дипломатичної служби. Звісно, найдоцільніше дати визначення дипломатичної служби, яке викладене в Законі України «Про дипломатичну службу». У Законі вказано, що дипломатична служба України – це така професійна діяльність мешканців України, яка має за мету реалізацію зовнішньої політики України з практичної точки зору, і звісно також дипломатична служба покликана захищати національні інтереси України в середовищі міжнародних та зовнішньополітичних відносин, а також прав та інтересів мешканців України і юридичних осіб в інших країнах. Взагалі можна сказати, що явище дипломатичної служби являє собою таку форму професійної діяльності, яка направлена на захист та дотримання прав та свобод громадян України закордон, здійснення захисту їх інтересів, і звісно, одною з найголовніших функцій

дипломатичної служби є забезпечення безпеки держави та суспільства на світовому рівні.

Аналіз мемуарів та наукової літератури, що зосереджує свою увагу на радянській дипломатії у післявоєнний період, дає змогу констатувати, що вже в процесі завершальних операцій Другої світової війни міжнародний авторитет СРСР суттєво зростає, що обумовлювало розширення його дипломатичних відносин, а відтак і створення розгалуженої мережі органів дипломатичної служби. На момент капітуляції Німеччини Радянський Союз підтримував дипломатичні відносини з 41 державою, а штат НКЗС сягнув 765 осіб. Кількість заступників очільника НКЗС збільшилася з 3 до 8 осіб. Почали виникати нові структурні підрозділи. Наприклад П'ятий Європейський відділ (його робота була спрямована на розвиток відносин зі Швецією, Норвегією, Данією, Фінляндією). Американський відділ був реорганізований у два окремих відділи – Відділ США та Відділ Латиноамериканських держав. Таким чином, радянська дипломатична служба ставала все більш розгалуженою та всеохоплюючою, що було обумовлено специфічними умовами розгортання «холодної війни» та процесом «експорту соціалізму» в країни Центрально-Східної Європи. Мемуарна література якомога краще передає атмосферу та загальний настрій, що панував серед радянських дипломатів у ситуації формування біполярного світу. У 1946 р. НКЗС був переіменований в Міністерство закордонних справ СРСР, що призвело до чергової реорганізації структурних підрозділів дипломатичної служби. Керівною ланкою МЗС СРСР став міністр та чотири заступники, Колегія, група радників міністра закордонних справ, Секретаріат міністра та його заступників. Були сформовані 1, 2, 3, 4, 5 та 6 Європейські Відділи, Відділ Балканських Країн, Близькосхідний і Середньосхідний Відділи, Відділ Південно-Східної Азії та багато інших територіальних відділів, а також функціональні підрозділи (наприклад, у справах ООН, Економічний відділ, Відділ друку, Архівне управління, Протокольний відділ тощо). Окрім цього, в структурі МЗС СРСР були створені адміністративно-господарчі підрозділи, зокрема Управління кадрів, Десятий відділ (шифрзв'язок) тощо.

Розширення апарату дипломатичної служби обумовлювало наестачу кваліфікованих кадрів. Відтак, у Радянському Союзі розпочалася фахова підготовка майбутніх дипломатів при Московському державному університеті (з 1943 р.), а вже у 1943 році було підписано наказ про створення Інституту міжнародних відносин, що за спогадами радянських дипломатів став справжньою «кузнею кадрів».

Загалом, основним завданням радянської дипломатії було закріплення завойованих позиції на міжнародній арені та самоствердження СРСР у якості світового лідера, узаконення нових кордонів СРСР, які суттєво змінилися в результаті приєднаних Радянським Союзом земель у роки Другої світової війни, створення «соціалістичного табору» з дружніх держав, де у перші повоєнні роки були встановлені прорадянські режими.

З середини 1950-х рр. зовнішньополітична доктрина СРСР суттєво змінилася, а саме, утвердилася теза про мирне співіснування соціалістичної та капіталістичної систем, а відповідно трансформувалися зовнішньополітичні підходи з метою зниження міжнародної напруженості. Ще одним вектором активності радянської дипломатії стало налагодження відносин з державами, які щойно отримали або відродили незалежність в результаті розпаду колоніальної системи. Це обумовило чергову хвилю структурних трансформацій в МЗС СРСР. У 1957 р. був створений новий підрозділ, що називався Генеральний секретаріат, що контролював документообіг, внутрішньовідомчу та міжвідомчу координацію, а також інформував дипломатичні представництва щодо змін геополітичної ситуації, офіційного курсу держави тощо.

Проте потепління у відносинах між соціалістичним та капіталістичними таборами було тимчасовим явищем на зміну якому прийшла нова хвиля міжнародного протичотояння в рамках «холодної війни». Коли у 1962 р. в умовах Карибської кризи мир у світі буквально «висів на волосинці», дипломатія як СРСР, так і США продемонструвала, що «краще поганий мир, ніж хороша війна». Як згадував у своїх мемуарах посол СРСР в США А. Добринін «У вирішальний момент кризи Кеннеді та Хрущов опинилися на висоті, проявивши політичну

мужність та витримку. Що, якби на місці Кеннеді опинився Рейган, замість Макнамари – Уайнбергер, а держсекретарем був би не Раск, а генерал Хейг?» [24]. Отже, роль особистості в дипломатичних відносинах справді важко переоцінити.

Важливо також відмітити й роль української радянської дипломатії як невід'ємної складової радянської зовнішньополітичної діяльності. З одного боку, вона дійсно зробила суттєвий дипломатичний прорив та вирвалася з міжнародної ізоляції (стала однією з держав-засновниць ООН, увійшла до Всесвітньої ради миру, брала участь у низці міжнародних конференцій тощо), проте з іншого боку, українські радянські дипломати повністю підтримали радянське збройне втручання (фактично – агресію) у внутрішні справи ряду незалежних держав: Угорщини (1956 р.), Чехословаччини (1964 р.). У роки «застою» т.зв. доктрина Брежнєва, яка «обґрунтовувала» втручання у внутрішні справи суверенних держав надуманими міркуваннями «інтернаціональної допомоги», «відсічі агресії США та НАТО» і т.п. перебувала в непримиренному антагонізмі з проголошуваними міжнародним співтовариством принципами невтручання, утримання від застосування сили у міжнародних відносинах тощо.

Таким чином, аналізуючи мемуари радянських дипломатів та наукову літературу, ми дійшли висновку, що розвиток організаційної структури дипломатії СРСР прямо пропорційно залежав від становища Радянського Союзу. Радянська дипломатія пройла складний еволюційний шлях розвитку, як в ідейнополітичному, так і організаційному відношеннях. Однак в основу організації зовнішньополітичного відомства була закладена серйозна суперечність, яка полягала у тому, що воно було з одного боку державним органом, що здійснювало зовнішньополітичний курс, а з іншого – представляло собою фактично апарат правлячої партії, що визначала основні вектори зовнішньої політики. Втім, така двоїстість або ж зрощення партійного та державного апаратів – це загальна риса усієї радянської системи управління державою. Важливо також відмітити, що саме у післявоєнний період відроджується українська дипломатія, саме тоді був закладений міцний організаційний фундамент дипломатичної служби, що дозволив вже незалежній Україні добитися світового визнання наприкінці 1991 – на початку

1992 рр. Україна почала активно брати участь в міжнародних організаціях та міжнародних товариствах, тепер ми частіше укладаємо різні двосторонні угоди, а також звісно ми стали активним суб'єктом світової зовнішньої політики. Для того, щоб вивести нашу дипломатію на світовий рівень, нам потрібно багато працювати, удосконалювати законодавчу базу, залучати більше фахівців у дипломатичній сфері до дипломатичної служби, налагоджувати міжгалузеві комунікації з Європейським Союзом та багато іншого. Результатом усіх цих зусиль повинно стати нове позиціонування української дипломатії на світовому рівні, зміна парадигми дипломатичної політики, реформування моделі управління дипломатичною сферою тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьєв Б. А. Участь України у боротьбі СРСР в ООН за мир і соціальний прогрес. Український історичний журнал. Київ, «Наукова думка», 1985. № 10. С. 24–35.
2. Білоусов М. М. Рішення Ялтинської конференції про участь УРСР та БРСР в ООН. Український історичний журнал. № 2 Київ: «Наукова думка», 1965. С. 117–119.
3. Батюк В. Г. Україна в міжнародній організації праці. К.: Політвидав України, 1968. 73 с.
4. Бруз В. С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів. К.: Либідь, 1995. 111 с.
5. Бьюкенен Дж. Мемуари дипломата: Переклад з англ. 2-ге вид. М.: Міжнародні відносини, 1991. 344 с.
6. Бубнов І. Д. «Зустрічі в Америці – Північній та Південній. Записки дипломата» М.: Російська політична енциклопедія (РОССПЕН), 2007. 174 с.
7. Василенко В. А. Правові аспекти участі УРСР у міжнародних відносинах. К.: «Вид-во Політичної літератури України», 1984. 124 с.
8. Винниченко, В. Відродження нації: (Історія укр. революції, марець 1917 р. — груд. 1919 р.): в 3 ч. / В. Винниченко. К.; Відень : Дзвін, 1920.
9. Віднянський С.В. Зовнішня політика України як предмет історичного аналізу: концептуальні підходи та перспективи / Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. // Український історичний журнал. 2001. № 4. С. 41-57.
10. Веденєєв Д. В. Українська делегація на мирній конференції в Парижі. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки, 1993, вип.4
11. Воробйов О. І. Українська РСР на міжнародній арені / Деякі питання зовнішньополітичної діяльності. К.: Знання, 1970. 96 с.
12. Войцехівська І.Н. Пам'ятка дипломатичного джерелознавства // Україна дипломатична. 2005. Вип. V. С. 230 - 239.
13. Громько А. Андрей Громько. В лабіринтах Кремля. М.: ИПО «Автор»,

1997.

14. Головченко В. Дипломатична історія України. Ніка-Центр: 2018. 420с
15. Грозовський І. М. Право нової січі (1734–1775 рр.): навч. посіб. Харків: Вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. 108 с.
16. Галаган, М. З моїх споминів [Текст] / М. Галаган. К. : Темпора, 2005. 655 с.
17. Галаган, М. З моїх споминів [Текст]. Ч. 4. Дипломатична місія в Румунії та ін. / М. Галаган. Л. : Червона Калина, 1930. 298 с.
18. Гофман, М. Записки із щоденника, 1914-1918 [Текст] / М. Гофман. Ленінград: Держвидав, 1929. С. 323.
19. Гуммерус, Г. Україна в переломні часи [Текст]: Шість місяців на чолі посольства у Києві / Г. Гуммерус. К. : Таксон, 1997. 202 с.
20. Громько А. А. Памятное в 2 книгах. Политиздат. 1988. 893с
21. Думін, О. Уривки із споминів, 1917—1920 рр. [Текст] : (Головний Отаман Петлюра) / О. Думін // Історичний календар–альманах «Червоної Калини» на 1934 р. Л., 1933. С. 52-55.
22. Дутка, В. Спомини з торговельної місії до Австрії, Чехословаччини і Угорщини в р. 1919 / В. Дутка // Історичний календар–альманах «Червоної Калини» на 1938 р. С. 169-173.
23. Діячі Союзу Радянських Соціалістичних Республік та Жовтневої революції [Текст]: автобіографії та біографії. Ч. 3. - М.: Книга, 1989. 303 с.
24. Добринін А.Ф. «Суто довірливо. Посол у Вашингтоні за шести президентів США (1962-1986 рр.)» збірник спогадів. Автор: під ред. С. Н. Казимилова, Видавництво: Міжнародні відносини, 384с.
25. Добринін А.Ф. Мемуари дипломата. Москва: Автор, 1996. 688 с.
26. Джордж Бьюкенен «Мемуари дипломата»: Джордж Бьюкенен; переклад. з англ. С. А. Алексєєва та А. І. Рубена. 2-ге вид. М.: Держ. вид-во. 311 с.
27. Залізник, М. Моя участь у мирових переговорах у Берестю- Литовському [Текст] / М. Залізник // Берестейський мир, 1918–1928: спогади й

- матеріали. Л. : Червона Калина, 1928. С. 92—131.
- 28.Затонський, В. Із спогадів про українську революцію [Текст] / В. Затонський // Архіви України. К., 1990. № 4. С. 53-73.
- 29.Затонський, В. Україна в 1919 [Текст]: / В. Затонський. М., 1987. 64 с.
- 30.Зовнішня політика СРСР: зб. документів. Т. 1. (1917–1920). М., 1944. 571 с.
- 31.Зовнішня політика СРСР: зб. документів. Т. 2. (1921–1925). М., 1944. 978 с.
- 32.Івченко І.С. Історичне формування дендрології. К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова. 2011. 351 с
33. Качуренко Ю. Українська РСР в комісії ООН по правах людини // Радянське право. К., 1967. № 11. С. 93–97.
- 34.Кучабський, В. Польська дипломатія і „східно-галицьке” питання на Паризькій мировій конференції в 1919 році [Текст] / В. Кучабський // Дзвони. Л., 1931. № 1. С. 35–45 ; № 2. С. 109 – 122.
- 35.Кучабський, В. Українська дипломатія і держави Антанти в році 1919 // Дзвони. Л., 1931. № 6. С. 380–395 ;
- 36.Конституційні акти України, 1917—1920 [Текст]: Невідомі Конституції України. К.: Філософ. і соціол. думка, 1992. 269 с.
- 37.Кравець В. О. Членство України в Раді Безпеки ООН // Український історичний журнал. № 10. Київ, «Наукова думка», 1986. С. 16–25.
- 38.Коваль М. В. Кримська конференція та участь Української РСР у вирішенні питань післявоєнного устрою миру. Ялтинська конференція 1945. Уроки історії. М.: Наука, 1985. С. 152-154.
- 39.Корецький В. М. Вибрані праці: В 2-х кн. К.: Наук. думка, 1989. Кн. 2. 1989. С. 333–336.
- 40.Мережко О.О.Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики: Монографія. Місто видання???Видавництво Таксон 344 с.

41. Манеліс Б. Л. Єдність суверенітету Союзу РСР та суверенітету союзних республік у період розгорнутого будівництва комунізму. Радянська держава право. М.: Наука, 1964. № 7. С. 17-26.
42. Мацейко Ю. М. Боротьба Української РСР в Організації Об'єднаних Націй за перетворення в життя ленінських принципів-зовнішньої політики: (До 25-річчя ООН) // Український історичний журнал. 1970. №6. Київ: «Наукова думка». С. 18–25.
43. Марголін, А. На берегах туманного Альбіону / А. Марголін // Україна дипломатична. К., 2000. Вип. 1. С. 315–319.
44. Липинський, В. З епістолярної спадщини [Текст] / В. Липинський. К., 1996. 385 с
45. Назарук, О. Галицька делегація в Ризі 1920 р. [Текст] : спомини учасника / О. Назарук. Л. : Укр. христ. орг., 1930. 86 с.
46. Назарук, О. Рік на великій Україні [Текст] : спомини з укр. революції / О. Назарук. Відень, 1920. 342 с.
47. Онацький, Є. По похилій площі: Записки журналіста і дипломата [Текст] / Є. Онацький. Ч. I-II. Мюнхен, 1964.
48. Онацький, Є. Творення дипломатичної місії при Ватикані за Карманського і Тишкевича [Текст] / Є. Онацький. // Матеріали IV Наукової конференції НТШ. Торонто, 1953. С. 33-59.
49. Романчук О.К. Ультиматум: Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою / О. К. Романчук. К.: Тво «Знання» УРСР, 1990. 64 с
50. Сазонов С. Д. «Спогади Сергій Дмитрович Сазонов» Редкол.:Л.В. Губерський (голова) та ін. — К.:Знання України, 2004.Т.2. 812с
51. Смолій В.А. Нариси з історії дипломатії України.: Альтернативи, 2001. 736 с.
52. Трояновський О. О. «Через роки та відстані» М.: Вагріус, 1997. 382 с.

53. Тараненко М. С. Участь Української РСР у боротьбі Радянського Союзу за прийняття до ООН Болгарії, Румунії та Угорщини // Український історичний журнал. № 2. Київ, «Наукова думка», 1987. С. 122–128.
54. Уманський Я. Н. Союзна республіка – суверенна соціалістична держава Вчені записки. М.: ВЮЗІ, 1969. Вип. 4. С. 90-122.
55. Удовенко Г. Й. В інтересах миру і співробітництва. Українська РСР в Організації Об'єднаних Націй. К.: Знання, 1984. 45 с.
56. Україна в ХХ ст. (1900—1939) [Текст]: зб. документів і матеріалів / упоряд.: А. Г. Слісаренко та ін. К., 1997. 448 с.
57. Українська суспільно-політична думка в ХХ ст.: документи і матеріали. Т. 1 / Упоряд.: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. Мюнхен: Сучасність, 1983. 510 с.
58. Федоренко М. «Дипломатичні записи». М.: Радян.письменник. 1972. 399 с.
59. Філенко І. Історична ретроспектива еволюції ролі змі в міжнародних відносинах [Електронний ресурс] / І. Філенко. Режим доступу до ресурсу: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/262/235>.
60. Хандогій В. Д. Боротьба СРСР в ООН за заборону випробувань ядерної зброї // Український історичний журнал. № 5. Київ: «Наукова думка», 1987. С. 32–43.
61. Хворостяний І. М. За мир без зброї: Участь Української РСР у боротьбі СРСР ООН за роззброєння, 1945–1987 гг. - К.: Політвидав України, 1988. - 280 с.
62. Ціватий В.Г. Дипломатія і підготовка дипломата ХХІ століття: традиції, інновації, моделі / В.Г. Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. К., 2004. Вип. 10. Ч. I. С. 11-31. 28
63. Шкуратенко О.В. Правові джерела Української гетьманської держави Монографія. К.: Видавництво «Фейвор», 2009. 208с.

